



Prežije rusínsky jazyk na Slovensku?

Zborník výstupov projektu
ČĚMERICA II

Združenie inteligencie Rusínov Slovenska

BRATISLAVA 2013

Prežije rusínsky jazyk na Slovensku?

Zborník výstupov projektu ČEMERICA II

© Združenie inteligencie Rusínov Slovenska, 2013

Pribišova 8

841 05 Bratislava 4

www.rusyn.sk

www.cemerica.rusyn.sk



MINISTERSTVO ZAHRANIČNÝCH VECÍ
A EURÓPSKÝCH ZÁLEŽITOSTÍ
SLOVENSKEJ REPUBLIKY

Táto publikácia bola realizovaná s finančnou podporou Ministerstva zahraničných vecí a európskych záležitostí SR v rámci dotačného programu Podpora a ochrana ľudských práv a slobôd. Za obsah tohto dokumentu je výlučne zodpovedné Združenie inteligencie Rusínov Slovenska.

ISBN 978-80-89540-44-0

OBŠAH

- 5** Úvod

- 7** RUSÍNI: Možnosti na zastavenie asimilácie existujú.
Ale treba ich využívať

- 9** Významných Rusínov si verejnosť často nespája
s rusínskym pôvodom

- 13** Rusínov ohrozuje blbá nálada. Netreba jej podľahnúť

- 15** Čo menšiny môžu a čo nemôžu, rieši v praxi až 32 zákonov

- 18** O 30 až 50 rokov hrozí, že Rusíni na Slovensku sa celkom
asimilujú. Naznačuje to desaťročný trend

- 35** Tvorca spisovnej rusínčiny: Tvrdili mi, že z dialektu
spisovný jazyk nevytvorím.

- 39** Maďarsko dalo menšinám voľnú ruku v kultúre aj školstve

- 42** Chceme ukázať dušu rusínskeho človeka, tvrdí známy folklorista

- 44** Rusínske školy sú v slepej uličke. Je ich len šesť a počty žiakov
ďalej klesajú

- 49** Brusel: máte málo rusínskych škôl. A chýba vám rusínsky denník

- 51** Rusíni v Srbsku: Úroveň ich národnostných práv patrí k najvyšším
spomedzi všetkých Rusínov

- 61** Mediálne aktivity projektu ČemERICA II

ÍVÖÖ

Tento zborník je výstupom projektu Čemerica II, ktorý realizovalo Združenie inteligencie Rusínov Slovenska s finančnou podporou Ministerstva zahraničných vecí a európskych záležitostí SR v rámci dotačného programu Podpora a ochrana ľudských práv a slobôd. Cieľom prvej i druhej etapy projektu Čemerica bolo zvýšiť úroveň informovanosti občanov SR rusínskej národnosti o ich základných občianskych a ľudských právach, vrátane práv príslušníkov národnostných menšín, a zároveň informovať slovenskú verejnosť o Rusínoch, ich jazyku, histórii a kultúre s cieľom zlepšiť interetnický dialóg medzi Rusínmi a majoritnou spoločnosťou, vrátane príslušníkov iných národnostných menšín a etnických skupín v SR.

Medzi základné ľudské a občianske práva patria i práva osôb hlásiacich sa k národnostným menšinám v oblasti ochrany a používania ich materinského jazyka, ktoré sú zakotvené v Ústave SR, Rámcovom dohovore na ochranu národnostných menšín Rady Európy a nadväzujúcej implementačnej legislatíve SR. Osobitná pozornosť v rámci druhej etapy projektu Čemerica bola venovaná analýze stavu používania rusínskeho jazyka v SR - ako najmladšieho spisovného jazyka v SR kodifikovaného v roku 1995 - a hľadaniu východísk pre jeho ochranu a rozvoj. Tento zborník ponúka súbor analytických a popularizačných článkov, ktoré analyzujú stav používania rusínskeho jazyka v SR a riziká pre jeho rozvoj v budúcnosti. Súčasťou zborníka je i mediálna prezentácia projektu Čemerica, cieľom ktorej bolo zvýšiť záujem mladých ľudí o používanie rusínskeho jazyka rovnako ako i informovať príslušníkov rusínskej menšiny o ich občianskych právach, ktoré im garantuje ústava a právny systém SR.

Medzi kľúčové zistenia projektu, ktoré sú predstavené v analýze Kamila Krajňáka, patrí skutočnosť, že napriek pozitívnym výsledkom sčítania obyvateľstva v roku 2011, keď sa k Rusínom prihlásilo o 41 % viac obyvateľov SR v porovnaní so sčítaním v roku 2001, za rovnaké obdobie iba o 1 % narástol počet osôb, ktoré sa prihlásili k rusínskemu jazyku ako k svojmu materinskému jazyku. Komparatívna analýza údajov zo sčítania obyvateľstva v rokoch 2001 a 2011 ukazuje, že za posledných 10 rokov došlo k poklesu používania rusínskeho jazyka predovšetkým medzi mladými ľuďmi. Podľa záveru analýzy, ak nedôjde k zásadnej zmene v tomto vývinovom trende, o 30 až 50 rokov dôjde k plnej asimilácii a zániku rusínskej menšiny v SR. Táňa Rundesová v sérii článkov mapuje legislatívu SR, ktorá upravuje práva a postavenie národnostných menšín, záujem o rusínsky jazyk na základných školách, vnímanie významných Rusí-

nov, ktorí prispeli k rozvoju slovenskej spoločnosti, zo strany majoritnej verejnosti, rovnako ako i možné východiská pre zastavenie asimilácie Rusínov v SR. Pozornosť si zaslúži najmä jej komparatívna analýza postavenia a zabezpečenia práv príslušníkov rusínskej menšiny, vrátane používania rusínskeho jazyka vo verejnom styku na Slovensku, v Srbsku a v Maďarsku. Marek Vatraľ v zborníku prezentuje mediálne aktivity projektu.

Pevne verím, že príspevky zverejnené v tomto zborníku prispedia k lepšiemu poznaniu problémov, ktorým čelia Rusíni v SR, avšak, a predovšetkým, že prispedia k informovanejšej verejnej diskusii a nájdeniu riešení pre ochranu a rozvoj rusínskej menšiny na Slovensku.

RUSÍNI:

Možnosti na zastavenie asimilácie existujú. Ale treba ich využívať

Druhá séria rusínskeho projektu Čemerica II chce hľadať príčiny, prečo rusínsky jazyk vymiera, ale aj východiská, ako to zmeniť.

Aké práva a aké možnosti ochrany majú národnostné menšiny na Slovensku? Týchto možností vôbec nie je málo, treba ich však poznať a ovládať mechanizmus ich fungovania. Hoci sme multikultúrna krajina, často to nie sú natoľko známe fakty, aby sa dostatočne využívali. Aj preto projekt Čemerica I pred dvoma rokmi priblížil v sérii článkov, verejných seminárov a besied na školách inštitúcie vytvorené na ochranu a presadzovanie menšinových práv so špeciálnym zameraním na rusínsku národnostnú menšinu. Rusíni sú totiž – okrem rómskej menšiny – jediné etnikum na Slovensku, ktoré sa nemôže oprieť o svoju materskú krajinu. Ostatné národnosti takúto možnosť využívajú.

Pre Rusínov sú preto dôležité všetky inštitúcie a nástroje, ktoré by im pomohli sa zviditeľňovať a hlásiť sa k svojim právam, tie by im však mali umožňovať aj odstraňovať problémy. Paradoxom je, že Rusíni sú už treťou najväčšou menšinou a zároveň sú v prvej „veľkej“ päťke národností okrem Rómov jedinou, komu v dvoch sčítaniach za sebou stúpol počet prihlásených obyvateľov, a pritom sa stretávajú s dlhodobou neriešenými bariérami. Napríklad vo financovaní rusínskych aktivít, v používaní rusínskeho jazyka, v národnostnom verejnoprávnom vysielaní, či v dodržiavaní ústavného práva na vzdelanie v rodnom jazyku.

Možnosti na domácej i vonkajšej pôde

Ako pripomenul už predošlý projekt Čemerica I, ochranu menšinových práv u nás garantuje jednak Ústava SR a ďalšie slovenské zákony, ako aj medzinárodné zmluvy, na dodržiavanie ktorých sa zaviazalo aj Slovensko.

Z domácich inštitúcií, vytvorených okrem iného aj pre garantovanie národnostných práv, pripomeňme najmä Radu vlády pre ľudské práva, národnostné menšiny a ro-

dovú rovnosť vedenú vicepremiérom a ministrom zahraničných vecí Miroslavom Lajčákom, ktorá sa za pôsobenia posledných troch vlád už niekoľkokrát rekonštruovala. Ďalej je to verejný ochranca práv – ombudsman či Slovenské národné stredisko pre ľudské práva. Na medzinárodnej úrovni sú pre menšiny na Slovensku, teda aj pre rusínsku, najvýznamnejšie Európska charta menšinových alebo regionálnych jazykov a Rámcový dohovor na ochranu národnostných menšín.

Minimum rusínskych škôl

Kým predošlý projekt Čemerica I sa zameriaval na vzdelávanie príslušníkov rusínskej národnostnej menšiny v oblasti ľudských práv a na interkultúrny dialóg s väčšinovým národom, pokračovanie tohto projektu, Čemerica II, sa chce ešte viac sústrediť na ľudsko-právne problémy tejto menšiny.

Osobitne pre rusínsky národ má práve vzdelávanie v tomto smere mimoriadny význam. Asimilácia Rusínov totiž pokračuje už vyše pol storočia. Hoci tento proces nie je na prvý pohľad badateľný, v skutočnosti má dramatický, takmer nezvratný trend. Aj keď sa pod to podpísali rôzne okolnosti, objektívne i subjektívne, faktom zostáva, že Rusíni ako tretia najpočetnejšia menšina napriek tomu, že podľa Ústavy SR im patrí právo na vzdelanie v materčine, majú iba minimum takýchto možností. V predchádzajúcom školskom roku tu boli len dve školy základného stupňa s vyučovaním rusínskeho jazyka a dve materské škôlky. Na stredných školách sa v školskom roku 2012/2013 vyučovala rusínčina len v piatich prípadoch. Potvrdzuje to aj oficiálna čerstvo zverejnená Správa o postavení národnostných menšín za rok 2012. Nie je vôbec náhoda, že v Európe v 90. rokoch ešte predtým, než odštartovali medzinárodné aktivity na ochranu menšín, vznikla najprv celoeurópska iniciatíva na ochranu menšinových jazykov. Takže každá krajina pripojená k Európskej charte regionálnych alebo menšinových jazykov a taktiež k Rámcovému dohovoru na ochranu národnostných menšín sa zaviazala ku garanciám, Slovensko nevynímajúc. Podľa Charty ide predovšetkým o to zabezpečiť rozvoj, vyučovanie a štúdium v priznaných menšinových jazykoch „na všetkých potrebných stupňoch“. Pretože národ, ktorý prichádza o svoj jazyk, prestáva komunikovať vo vnútri aj navonok, a to len urýchljuje hrozbu jeho nezvratného zániku.

Výdobytky v prospech menšín

Na druhej strane je však na Slovensku veľkým bonusom pre všetky priznané menšiny, teda aj pre rusínsku, že im zákon umožňuje uplatňovať svoj jazyk v čoraz širšom rámci. Napríklad používať ho v styku s úradmi, získavať od nich vybrané dokumenty a listiny v svojej rodnej reči, vyžadovať dvojazyčné tabule názvov obcí, upravovať si meno podľa pravopisu svojho jazyka, ale napríklad aj hovoriť svojím rodným jazykom pri pojednávaniach na súde.

Významných Rusínov si verejnosť často nesprávja s rusínskym pôvodom

Hoci sú Rusíni v Európe tisíc rokov, dnes vymierajú. Jedným z dôvodov je aj slabý prienik rusínčiny do škôl a jej vytrácanie z komunikácie ľudí.

Posledné sčítanie obyvateľov v roku 2011 potvrdilo, že k Rusínom sa prihlásilo až o 38 percent ľudí viac než pred 10 rokmi. Znamená to, že počet príslušníkov tejto národnosti sa zvýšil? Papierovo to skutočne tak vyzerá, no podrobnejšie štatistiky odhaľujú niečo iné.

Kľúčová je totiž otázka, či sa ten, kto prizná za svoju materčinu rusínsky jazyk, prihlási aj k rusínskej národnosti. A v tom je problém. Pretože celkový počet Rusínov síce za desaťročie 2001 až 2011 opticky narástol, ale zároveň čísla ukázali, že až 40 percent občanov, ktorí majú rodný jazyk rusínčinu a v domácnosti hovoria po rusínsky, sa v roku 2011 už za Rusínov nepovažovalo. Generácia päťdesiatnikov a starších, ktorá je dnes spomedzi vekových kategórií hlásiacich sa k rusínskej národnosti a k rusínskej materčine najsilnejšia, už v najbližších desaťročiach prirodzene odíde. Čo to spôsobí? Túto generáciu budú nahrádzať mladšie ročníky, pri ktorých dramaticky klesne najmä podiel Rusínov aktívne doma hovoriacich po rusínsky. Pri súčasných trendoch nastane o 30 až 50 rokov zásadný zlom. Môžeme to povedať aj tak, že do 50 rokov u nás reálne hrozí úplná asimilácia Rusínov.

Pretrhnuté korene

Čím to je, že národ, ktorý prežil v Európe vyše tisíc rokov, dnes vymiera? Rusíni žijú ako menšinový národ v minimálne šiestich štátoch Európy, na Slovensku, na Ukrajine, v Poľsku, Maďarsku, Rumunsku, Srbsku či Chorvátsku. Ucelený školský systém na báze rusínskeho jazyka však existuje iba v Srbsku, poprípade v Poľsku. Väčšina z týchto štátov, ako aj Slovensko, sú pritom signatármi Európskej charty menšinových alebo regionálnych jazykov. U nás požíva rusínčina štatút priznaného menšinového jazyka a aj Ústava SR garantuje plnohodnotné vzdelávanie príslušníkom tejto menšiny v ich materinskom jazyku.

Prístup k vzdelávaniu v rusínčine, teda aj k informáciám o svojej histórii a kultúre, má však zatiaľ len minimum rusínskych detí. A tým je povedané mnoho. Mladá ge-

nerácia u nás postupne čoraz menej rozpráva svojou rodnou rečou a čoraz menej vie o svojich koreňoch, nahrádzajú ich jazyk a kultúra majoritného národa. V mnohých Rusínoch sa aj preto vytráca vzťah k pôvodnej národnosti a pocit spolupatričnosti. Nemožno sa potom veľmi čudovať, keď po svete, ale aj u nás doma, chodí a chodilo nespočetné množstvo Rusínov, ktorí boli alebo sú výrazné osobnosti, známe postavy alebo celebrity, no verejnosť nevie takmer nič o tom, že vzišli z rusínskych koreňov.

Rusíni v 19. a 20. storočí

Pripomeňme si, že napríklad zakladateľ slávnej Petrohradskej univerzity bol Rusín prof. Michail Baluďanský, ktorý sa stal jej prvým rektorom aj zakladateľom politickej ekonómie v Rusku. Prof. Baluďanský bol okrem toho aj osobným vychovávateľom ruského cára Nikolaja I. a poradcom jeho otca cára Alexandra I.

Rusín Ivan Orlaj bol v Rusku zakladateľom a organizátorom zdravotníckeho systému a prof. Vasilij Kukoľnik bol významný predstaviteľ ruskej pedagogiky. Rusín Jurij Huca – Venelin sa stal spoluzakladateľom slavistiky v Rusku a zakladateľ maďarskej slavistiky bol zase Antonij Hodinka. Zakladateľ ruskej reštaurátorskej školy bol Rusín Igor Gabar. Priekopnícky ekonóm, ktorý transformoval plánované socialistické hospodárstvo v trhovej kapitalistickej spoločnosti v Číne bol taktiež Rusín – Vasilij Symčera.

Rusínsky kraj dal svetu chýrnych umelcov: Ignatija Roškoviča, Oszkára Mendlika a svetoznámeho maliara – naivistu Nikifora Krynického, žijúceho na poľskej strane Karpát. Osobitnou kapitolou je fenomén Andy Warhol, zakladateľ pop artu, ktorého rodičia sa vysťahovali do Ameriky z Mikovej. Aj tento umelec, hoci nikdy nebol v rodnom kraji rodičov, rozprával po rusínsky, keďže jeho matka, s ktorou žil spoločne až do jej smrti, sa nikdy nenaučila riadne po anglicky.

Z rusínskych buditeľov z minulých storočí pripomeňme aspoň tých najvýraznejších. Alexandra Duchnoviča, kanonika, básnika, politika a organizátora rusínskeho školstva. Adolfa Dobrianskeho, politika, filozofa a publicistu, ktorý bol spoluzakladateľom Matice slovenskej a zároveň vytvoril prvý politický program Rusínov. Alexandra Pavloviča, ktorý bol kňaz, básnik a publicista.

Z rusínskej rodiny vzišiel v 20. storočí aj Metropolita Laurus, narodený v Ladomirovej ako Vasiľ Škurla, ktorý sa stal najvyšším predstaviteľom Ruskej pravoslávnej cirkvi v zahraničí a metropolitom východnej Ameriky a New Yorku. Uskutočnil veľa pútí po svätých miestach pravoslavia a v roku 2006 na 4. zasadnutí diaspóry, ktorému predsedal, sa odsúhlasilo zmierenie a normalizácia vzťahov s moskovským patriarchátom.

Rusíni dali svetu aj blahoslavené osobnosti gréckokatolíckej cirkvi Teodora Romžu, Vasiľa Hopka a Pavla Gojdiča. Posledne menovanému udelili v Izraeli ako prvému biskupovi in memoriam titul Spravodlivý medzi národmi.

Pripomeňme ešte hrdinu, ktorý sa preslávil na konci 2. svetovej vojny tým, že vztýčil víťaznú americkú vlajku nad japonským ostrovom Iwodžima – vojaka rusínskeho pôvodu Michala Stranka z obce Jarabina.

Osobnosti v súčasnosti

Z dnešných významných osobností treba menovať aj vo svete uznávaného režiséra Juraja Jakubiska, ktorý priznáva rusínske korene. Ani mladší režisér Marko Škop, autor v zahraničí oceňovaných dokumentov z prostredia Rusínov, sa netají tým, že v jeho rodokmeni nájdeme aj rusínskych predkov. Nemožno nepripomenúť už zosnulého dramatika a dramaturga Vasiľa Turoka. Mimoriadne výrazným Rusínom je i karikaturista a výtvarník Fedor Vico. Z výtvarnej oblasti je známy akademický maliar a galerista Andrej Smolák a rovnako jeho brat Miro Smolák, ktorý pôsobí ako galerista v Prahe. Vo viacerých kultúrnych sférach sa presadil rusínsky dirigent a skladateľ Štefan Ladižinský. Veľké osobnosti pochádzajú z rodiny Šteňovcov – medzinárodne uznávaný neurochirurg prof. MUDr. Juraj Šteňo, CSc., ktorý je nositeľom ocenenia Pribinov kríž I. triedy, a významný odborník v ortopédii Doc. MUDr. Michal Šteňo, CSc.

Rusínsky pôvod má i niekdajšia tenisová hviezda Janette Husárová či výrazná hokejová postava Peter Bondra. Rusínsťvo berie ako svoju prednosť a zdroj inšpirácie aj v zahraničí oceňovaná fotografka Lucia Nimcová. Čoraz známejší je aj mladý spisovateľ rusínskeho pôvodu Maroš Krajňák, ktorý sa nielen svojou prvotinou Carpathia, ale aj jej pokračovaním – knihou Entropia – stal už dvakrát (teda aj tento rok) finalistom literárnej súťaže Anasoft Litera. K rusínsťvu sa hlásia dnešní umelci z hereckej brandže Michal Hudák a Martin Mňahončák, ako aj spevák a inštrumentalista Marián Čekovský. Ďalej politici Róbert Kaliňák a Ivan Mikloš.

O rusínsťve veľa nehovoril, ale hlásil sa k nemu aj vynikajúci český filmový a divadelný režisér, herec a scenárista Ladislav Smoljak alebo česká spisovateľka Halina Pawlovská, ktorá je hrdá na svojich huculských predkov z Ukrajiny, čo je taktiež odnož Rusínov.

ANKETA:

STRETLI STE SA UŽ NA ŠKOLE S NEJAKOU ZMIENKOU O VÝZNAMNÝCH OSOBNOSTIACH RUSÍNSKEHO PÔVODU?

Peter Štefaňák, podnikateľ (28-ročný): Nie. Na základnú a na strednú školu som chodil v okrese Stará Ľubovňa, ale s ničím takým som sa nestretol.

Jozef Keselica, učiteľ (52-ročný): Na strednej škole nám niečo hovorili o Duchnovičovi aj o Pavlovičovi, ale ťažko povedať, či to bolo v súvislosti s Rusínmi, pretože na gymnáziu som chodil štyri roky do ukrajinskej triedy. Ale vo Svidníku tieto zmienky museli súvisieť aj s tým, že tu máme sochu Pavloviča. Pokiaľ si však spomínam, tak Duchnovičove verše „Ja Rusyn byl, jsem i budu...” som počul určite už počas školy.

Bohuš Havřířák, právník (37-ročný): Určite už na základnej škole nám hovorili veľa o Stavrovskom-Popradovi a Dobrianskom a o ďalších sme čítali. Úlohu zohralo aj to, že základná škola, kde som chodil, bola v Habure, pričom v neďalekom Čertižnom je hrob Popradova aj Dobrianskeho. Títo osvietenci mali síce rusofilské názory, ale na koho sa mali v tom období obracať? Podstatou bolo, že chceli dostať národ z poroby, snažili sa o obrozenie, aj preto si hľadali spojencov v slovanskom svete. Ale o Dobrianskom sme sa učili tiež ako o osobnosti, ktorá významne zasiahla aj do osudov Slovákov, najmä tým, že bol spoluzakladateľom Matice slovenskej.

Božena Záhorcová, špeciálny pedagóg (60-ročná): Moja učiteľka, aj keď nás učila ukrajinčinu, nám hovorila o Duchnovičovi, čo všetko urobil pre Rusínov. Ona ma v rámci školy ako prvá zasvätila do týchto tém aj počas príprav na prijímačky na pedagogickú fakultu. Od nej som počula Duchnovičove verše „Ja Rusyn byl, jesm i budu“.

Igor Choma, archeológ (37-ročný): Stretol som sa s tým a síce na vysokej škole koncom 90. rokov. Na Trnavskej univerzite nám prednášala profesorka predmet Dejiny umenia, a tá spomenula, že Warhol bol syn Rusínov vystáňovaných zo Slovenska.

Rusínov ohrozuje blbá nálada. Не треба jej podľahnúť

Rodičia by mali hovoriť v rodine s deťmi po rusínsky, aby sa dozvedeli čo najviac o svojom pôvode. Rozvojom menšín získava celá krajina.

Keď ste v zahraničí a povieť „idem domov“, je to jasné. Človek v takej situácii chce povedať, že sa vracia niekam, kde sa narodil, vyrástol alebo prežil detstvo či značnú časť svojho života. „Idem domov“ znamená ísť na miesto, ktoré poznám, ktoré má určité hranice a kde žijú ľudia spôsobom, ktorý mi je blízky. Ale najmä, kde sa rozpráva jazykom, akému od detstva rozumiem.

Keď povie Rusín „idu domiv“, čo to znamená? Ide na Slovensko? Do Rumunska? Do Poľska? Na Ukrajinu? Do Srbska? Do Maďarska? Kam vlastne ide Rusín „domov“? Domovina, ktorá by patrila len jemu, neexistuje. Rusíni to majú inak. Oni svoj „domov“ zdieľajú. Delia sa oň v rôznych štátoch vždy s iným väčšinovým národom.

Nepohodlná menšina

Rusíni mali v minulých storočiach možnosť dosiahnuť svoju autonómiu, aj ju dosiahli, ale len na krátko. Veľmi často pomáhali v boji iným národom a veľmi často to bolo tak, že sa potom neraz dali strhnúť ich osudom viac než sami sebou. Napokon si väčšie národy Rusínov aj s ich územiami podelili. No nielen to. V druhej polovici 20. storočia chceli Rusínov ako nepohodlnú menšinu vyhladiť, a to paradoxne práve tí, ktorí sa potom bili do prs, že sa dištancujú od nacistických genocíd národov.

Za to, že sa túto menšinu vyhladiť nepodarilo, možno poďakovať len pádu Železnej opony pred koncom 20. storočia. A tiež tomu, že Rusíni boli vtedy už mentálne na úrovni 21. storočia – uvedomili si totiž, kto sú a aké práva uznáva demokratický svet. Ale aj to, že s výnimkou azda len jedného štátu nikde v žiadnej krajine nemajú rusínskych zástupcov na takej úrovni, ktorá by aspoň v kultúrnej sfére legitimizovala ich právo zúčastňovať sa na rozhodovaní o veciach verejných i o sebe. Aj preto sa snažia to zmeniť.

Samozrejme, nejde to zo dňa na deň, no jedno pochopili. Ak nemajú vlastný štát, stále majú čosi, čo ich spája, svoj rusínsky jazyk. A aj keby sa nepodarilo viac, už jeho záchrana je obrovská vec. Nahrávajú tomu aj vonkajšie okolnosti – demokratické

práva v Európskej únii, ktoré zaväzujú vlády členských štátov skladať účty v tom, ako podporujú rozvoj menšinových škôl, médií či kultúry. Alebo v tom, čo robia pre zachovanie menšinových jazykov.

Rusíni a blbá nálada

Na Slovensku sa však veci majú horšie, než sa zdá. V dobe, keď sa u nás aj malé národnosti, teda i Rusíni, môžu s podporou Bruselu takmer slobodne rozvíjať, sa objavil nový záškodník. Blbá nálada alebo, inak povedané, akási unavenosť, až rezignácia Rusínov. Prečo? Je tu obrovský tlak pragmatizmu a boja o holú existenciu. A tak mnohí z nich majú osobnú jazykovú dilemu. Pýtajú sa: Na čo sa majú moje deti učiť po rusínsky, keď to ani na štúdium, ani na nájdenie práce nebudú potrebovať?

Ale odborníci upozorňujú, že práve v tejto sfére neplatí priamočiara rovnica: výkon rovná sa automaticky profit. Lebo v materinskom jazyku je skrytá osobná kultúra, je to jedinečná intímna hodnota. Dieťa totiž musí najprv vyrásť z koreňov, z ktorých pochádza, až potom môže dokonale pochopiť nové veci. Preto ak rusínski rodičia učia deti rusínčine, je to nenahraditeľné.

A netýka sa to len rusínčiny, ale hociktorého „malého“ jazyka. Aké je ich miesto v modernom svete? Debatujme o tom a hľadáme ho. Takéto poslanie má aj druhý ročník rusínskeho projektu ČEMERICA 2. Nadväzuje na prvý spred dvoch rokov. V ňom sme rozobrali, aké sú práva a možnosti ochrany národnostných menšín na Slovensku, kto má na ne dohliadať a ako fungujú. V druhom ročníku sa sústredíme na to, aké sú podmienky na rozvoj rusínskeho jazyka a porovnáme ich medzi rôznymi štátmi. A taktiež – ako by sa z toho dalo poučiť u nás na Slovensku.

V sprievodnej informačnej kampani pôjde o to pomôcť pri odstraňovaní deformácií štátnej politiky voči Rusínom, ale aj o to dvíhať povedomie Rusínov, aby sa hlásili o svoje práva a uplatňovali ich ako plnohodnotná menšina. A taktiež, aby sa posilňoval dialóg porozumenia menšín medzi sebou, ako aj s väčšinovými národom.

ČO MENŠINY MÔŽU A ČO NEMÔŽU, rieši v praxi až 32 zákonov

Slovenské zákony detailne určujú právo na výučbu, informácie či kontakt v rodnom jazyku menšiny.

Problematica národnostných menšín patrí na Slovensku k najchúlostivejším témam. O jej dôležitosti, ale aj šírke a zložitosti svedčí už to, že národnostnú problematiku dnes u nás upravuje okrem Ústavy SR až 32 rôznych zákonov. Tie určujú rámec pre trinásť oficiálne uznaných národnostných menšín.

Pripomeňme, že podľa početnosti tvorí u nás najväčšiu menšinovú skupinu „veľká štvorka“, teda menšiny, ktorých početnosť má viacnásobný náskok pred zvyšnými etnikami. Sú to: Maďari (tvoria 8,5 % obyvateľov SR), Rómovia (2 %), Rusíni (0,6 %) a Česi (0,6 %).

Národný verzus občiansky princíp

Určujúci vplyv na správanie voči národnostným menšinám má fakt, že Slovensko je členom EÚ. Únia sa už svojou Zmluvou o založení európskeho spoločenstva zaviazala, že „rešpektuje národnú identitu členských štátov“. Slovensko pritom patrí medzi krajiny, ktoré majú zvýšenú početnosť národnostných menšín, keďže ich podiel tu dosahuje takmer 20 %. Sme porovnateľní napríklad s Bulharskom, kde je podiel okolo 15 %, či s Francúzskom s jeho 19-percentným podielom. Ďaleko však zaostávame napríklad za Španielskom, ktoré má bezmála 30-percentný podiel.

Lenže – rozdiel je v tom, že štáty na východe, severe a juhovýchode Európy priznávajú menšinám ich jazykovú a kultúrnu identitu odlišnú od väčšinového národa. Je to iný vzťah k menšinám než v západnej Európe, kde prevažuje občiansky princíp. V súlade s týmto princípom sa príslušníci národností na Západe pokladajú za súčasť politického občianskeho národa, ktorý je tvorcom štátu.

Najdôležitejšie inštitúcie pre menšiny

Na našej domácej politicko-spoločenskej scéne patrí ochrana národnostných menšín z pohľadu medzinárodných dohovorov pod ministerstvo zahraničných vecí a európskych záležitostí. Tento rezort má na starosti sledovanie a dodržiavanie Rám-

cového dohovoru na ochranu národnostných menšín a taktiež Európskej charty regionálnych alebo menšinových jazykov. Pod ministerstvom pôsobí aj Rada vlády SR pre ľudské práva, národnostné menšiny a rodovú rovnosť. Na ministerstve zahraničia sa otázkam národnostných menšín venuje sekcia právna a konzulárna a v rámci nej odbor ľudských práv.

Okrem toho pôsobí na Úrade vlády vládny splnomocnenec pre národnostné menšiny, ktorý má v tíme zamestnancov ovládajúcich aj národnostné jazyky. Post je však po júnovom odvolaní posledného splnomocnenca – László Nagya – v súčasnosti neobsadený. Ide o najpodstatnejšie inštitúcie a mechanizmy, ktoré má Slovenská republika vytvorené na to, aby sa zaručovala národnostným menšinám účasť na riešení ich vlastných záležitostí.

NAJDÔLEŽITEJŠIE ZÁKONY PRE MENŠINY

Zo spomínaných 32 zákonov, upravujúcich práva národnostných menšín, vymenujme aspoň tie najdôležitejšie:

Občiansky súdny poriadok – určuje právo občana hovoriť pred súdom vo svojej materčine alebo v jazyku, ktorému rozumie.

Zákon o správnom konaní – dáva príslušníkovi národnostnej menšiny právo používať svoj rodný jazyk vo vymedzených obciach a komunikovať s úradmi v jazyku národnostnej menšiny.

Zákon o voľbách do orgánov samosprávy obcí – určuje povinnosť obce zaslať oznámenie o konaní volieb nielen v štátnom, ale aj menšinovom jazyku.

Zákon o slobode náboženskej viery – dáva právo vlastniť a šíriť náboženskú literatúru v ľubovoľnom jazyku.

Zákon o matrikách – dovoľuje zápis ženského priezviska ženy, ktorá nie je slovenskej národnosti, bez koncovky slovenského prechýľovania.

Zákon o štátnom jazyku – stanovuje povinné používanie štátneho jazyka v základných oblastiach verejného styku a zároveň jazykov národnostných menšín v regulovaných oblastiach, vrátane úradného styku v obciach, kde žije príslušný počet príslušníkov menšín.

Zákon o používaní jazykov národnostných menšín – ak majú príslušníci menšiny trvalý pobyt v obci, kde tvorí menšina v dvoch po sebe nasledujúcich sčítaniach ľudu najmenej 15 %, majú v obci právo používať v úradnom styku jazyk menšiny. Zákon

upravuje aj podmienky používania jazyka menšiny samosprávou pri rokovaniach zastupiteľstva či vedení agendy, v označení obcí, ulíc a miestnych geografických značení v jazykoch menšín popri štátnom jazyku. Menšiny môžu pri komunikácii v zdravotníckom zariadení a zariadení sociálnych služieb v obci používať svoj jazyka.

Zákon o štátnej správe v školstve – školský inšpektor musí používať slovenský jazyk v úradnom styku aj ovládať jazyk národnostnej menšiny.

Zákon o periodickej tlači – umožňuje vydávanie periodickej tlače v jazyku národnostných menšín bez použitia štátneho jazyka.

Školský zákon – stanovuje povinnosť viesť v školách a v školských zariadeniach, kde sa robí výchova a vzdelávanie v jazyku menšín, dokumentáciu školy dvojjazyčne. Zákon dovoľuje deťom národnostných menšín zabezpečiť okrem práva na osvojenie štátneho jazyka aj právo na výchovu a vzdelanie vo svojom jazyku.

Zákon o Rozhlase a televízii Slovenska – určuje povinnosť vysielat' najmenej štyri rozhlasové programové služby, z ktorých jedna je určená na vysielanie obsahovo a regionálne vyvážených programov v jazykoch menšín a v časovom rozsahu zodpovedajúcom národnostnému zloženiu obyvateľstva. Na zabezpečenie programov pre menšiny sú zriadené samostatné organizačné útvary.

Zdroj:

Správa o postavení a právach národnostných menšín
www.foreign.gov.sk

O 30 až 50 rokov hrozí, že Rusíni na Slovensku sa celkom asimilujú. Naznačuje to desaťročný trend

Ak sa doterajší vývoj zásadne nezmení, hrozí do pol storočia úplná asimilácia rusínskej národnosti.

Posledné sčítanie obyvateľstva v roku 2011 prinieslo Rusínom potešiteľnú správu. Radikálne sa zvýšil počet tých, ktorí sa prihlásili k rusínskej národnosti. Ako je známe, počet Rusínov za desaťročie „vyskočil“ z čísla 23 775 v roku 2001 na číslo 33 475 v roku 2011. Štatisticky to bol neuveriteľný nárast o bezmála 41 percent.

Optimistický bol aj ďalší výsledok. Kým v roku 2001 sa spomedzi tých, ktorí majú materinský jazyk rusínsky, ani polovica (43 percent) neprihlásila k rusínskej národnosti, v roku 2011 to už bola viac než polovica (60 percent). Podiel tých, ktorí sa prihlásili k materinskému rusínskemu jazyku a súčasne k rusínskej národnosti, teda optimisticky stúpol – tak, že skoro dve tretiny ľudí s rusínskou materčinou si píšú aj rusínsku národnosť.

Ale pozrime sa na to z iného uhla. Ak vezmeme do úvahy len samotný materinský jazyk, ten je totiž základom národnosti, tak v tomto smere sa zlepšilo len málo. Lebo počet ľudí, ktorí označili rusínčinu za svoju materčinu, narástol za 10 rokov len o 562 ľudí, o 1 percento. V sčítaní v roku 2011 dosiahol celkových 55 469 osôb. Nárast iba o 1 percento je v porovnaní s prvými dvoma optimistickými výsledkami málo potešiteľný. Skôr nabáda k úvahám, či potenciál prihlásených ľudí k rusínskemu rodnému jazyku nenarazil už na svoj strop.

Aký je sumár? Hoci v priebehu desiatich rokov sme zaevidovali celkový 41-percentný skok v početnosti obyvateľov rusínskej národnosti, zároveň je faktom, že až 40 percent občanov s rusínskou materčinou sa v roku 2011 už za Rusínov nepovažovalo. Neprihlásili sa k „svojej“ rusínskej národnosti. Takmer každý druhý až tretí človek, na ktorého od detstva rozprávali doma rodičia po rusínsky, sa tak dnes z nejakého dôvodu už k „rodičovskej“ národnosti neprikláňa. Prečo? Samotné čísla to neprezradia. Chcelo by to celkom inú, než len štatistickú analýzu.

Stará Ľubovňa na čele

Aký však bol vývoj medzi dvoma sčítaniami v „rusínskych“ okresoch? Pri porovnávaní sme ich brali do úvahy osem: okresy Bardejov, Humenné, Medzilaborce, Snina, Stará Ľubovňa, Stropkov, Svidník a Prešov. V nich žije 83 percent všetkých Rusínov.

Ktorý okres v ktorých ukazovateľoch najviac narástol a ktorý najviac klesol?

V počte prihlásených ľudí k rusínskej národnosti za desaťročie najviac „vyskočila“ Stará Ľubovňa, až o 107 percent (z 1 692 v roku 2001 na 3 494 Rusínov v roku 2011), ale taktiež Prešov – o 40 percent, Bardejov – o 39 percent a Svidník – o 37 percent. Najmenej „vyskočili“ Medzilaborce – len o 3 percentá, ale to preto, lebo tento okres bol v počte zaregistrovaných Rusínov vysoko najúspešnejší už v predchádzajúcom sčítaní pred desiatimi rokmi.

V ďalšom ukazovateli, v počte prihlásených k materinskému rusínskemu jazyku, najviac stúpila za desaťročie opäť Stará Ľubovňa – o 11 percent, za ňou sa umiestnil Prešov – o 9 percent. Naopak, klesli Medzilaborce – o 12 percent – a taktiež Stropkov – o 8 percent. Tu však treba dodať, že Prešov stúpol z relatívne veľmi nízkych počiatočných čísel z roku 2001, zatiaľ čo Medzilaborce klesli v tom istom období z relatívne veľmi vysokých čísel nadol.

Najvyšší nárast je medzi najstaršími

Teraz porovnajme, ako sa vyššie spomínané fakty premietli v jednotlivých vekových kategóriách. V počte zaregistrovaných Rusínov bol najsilnejší nárast v kategórii 55- až 59-ročných (o 71 percent), ďalej 60- až 64-ročných (o 60 percent) a taktiež 30- až 34-ročných (68 percent). Aj v ostatných kategóriách sú prírastky relatívne vysoké, o niekoľko desiatok percent. Dá sa len predpokladať, že je to vplyv rusínskej kampane pred sčítaním ľudu, ale aj dôsledok zmeny atmosféry v spoločnosti a možno aj vzťahu k národnostiam. Až na jednu vec: ide o nárast z veľmi malých absolútnych čísel, preto nenaznačujú žiadny zásadný prelom v dynamike pribúdania Rusínov. Navyše všetky nárasty sa týkajú len malého výseku obyvateľstva Slovenska v ôsmich severovýchodných okresoch, z ktorých len tri majú viac ako 10-percentný podiel Rusínov: Medzilaborecký 42 percent, Sninský 12 percent a Svidnícky 15 percent.

Rusínčina sa verejne neprezentuje

Teraz si všimnime bližšie, aké silné je rusínske cítenie v obyvateľstve žijúcom v „rusínskych“ okresoch celkove. K materinskému rusínskemu jazyku sa tam prihlásilo 14,7 percenta občanov, rusínčinu v domácnosti stále používa 14,2 percenta, avšak k rusínskej národnosti sa tam prihlásilo už len 8,6 percenta obyvateľov a rusínčinu na verejnosti používa ešte menej ľudí, len 7,4 percenta. Znamená to, že pokles používania rusínčiny na verejnosti je v porovnaní s podielom prihlásených k materinskému rusínskemu jazyku priam zásadný – vysvetliť ho možno len stratou rusínskej identity. Pretože bezmála polovica občanov s rusínskou materčinou sa neprihlásila k rusínskej národnosti a zároveň polovica z nich rusínsky jazyk na verejnosti už nepoužíva. Ide

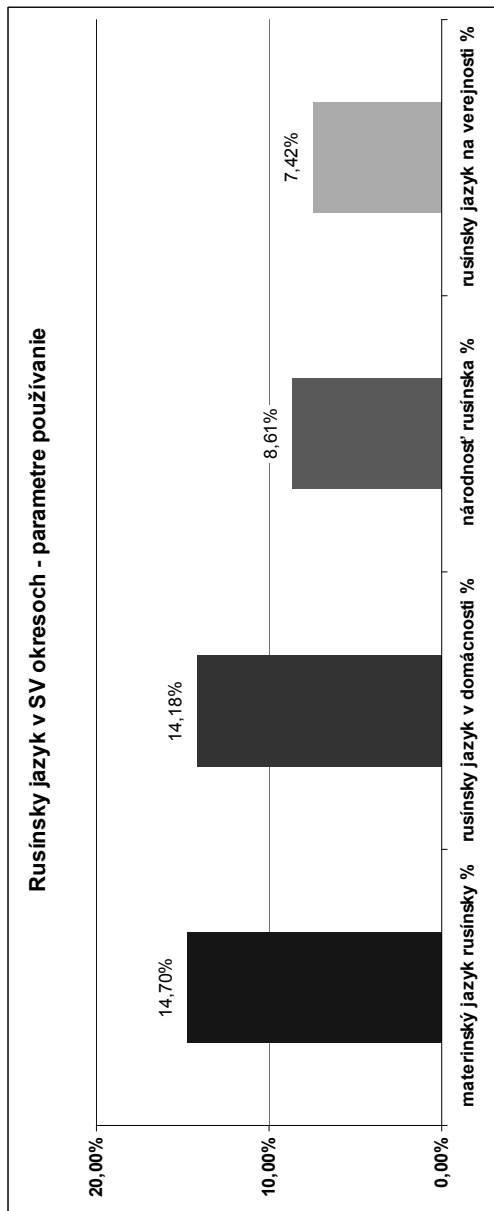
teda o „Rusínov“, ktorí doma ešte ako-tak hovoria rodným jazykom, no na verejnosti už vôbec a v štatistikách sa ani nehlásia k Rusínom.

O jednu generáciu hrozí zlom

Pozrime sa ešte, aký je medzigeneračný trend v „rusínskych“ ukazovateľoch. Medzi šesťdesiatnikmi sa hlási k rusínčine ako k materčine 25-percent obyvateľstva. Medzi tridsiatnikmi už len 12 percent a v kategórii detí do 10 rokov už len 5 percent. Medzi prvými dvoma generáciami je pokles v podiele obyvateľstva s materinským jazykom rusínskym 50 percent, ale medzi tridsiatnikmi a najmladšími už pokles dosiahol 55 percent. Pri deťoch sme sa tak dostali oproti šesťdesiatnikom na päťtinový podiel. Inak povedané, dynamika poklesu je natoľko vysoká, že podiel detí do 10 rokov je už na takej nízkej úrovni, že v generácii ich detí sa bude rusínčina pravdepodobne využívať už len na minimálnej úrovni. Ak zostane vývoj v rovnakom tempe, bude to zhruba v dvoch percentách. Presne takýto trend je príznačný pre všetky zvyšné ukazovatele – v prihlásení k materinskému rusínskemu jazyku, v používanie rusínskeho jazyka v domácnosti aj na verejnosti. Všetky krivky pri všetkých parametroch klesajú rovnako smerom k mladšiemu veku.

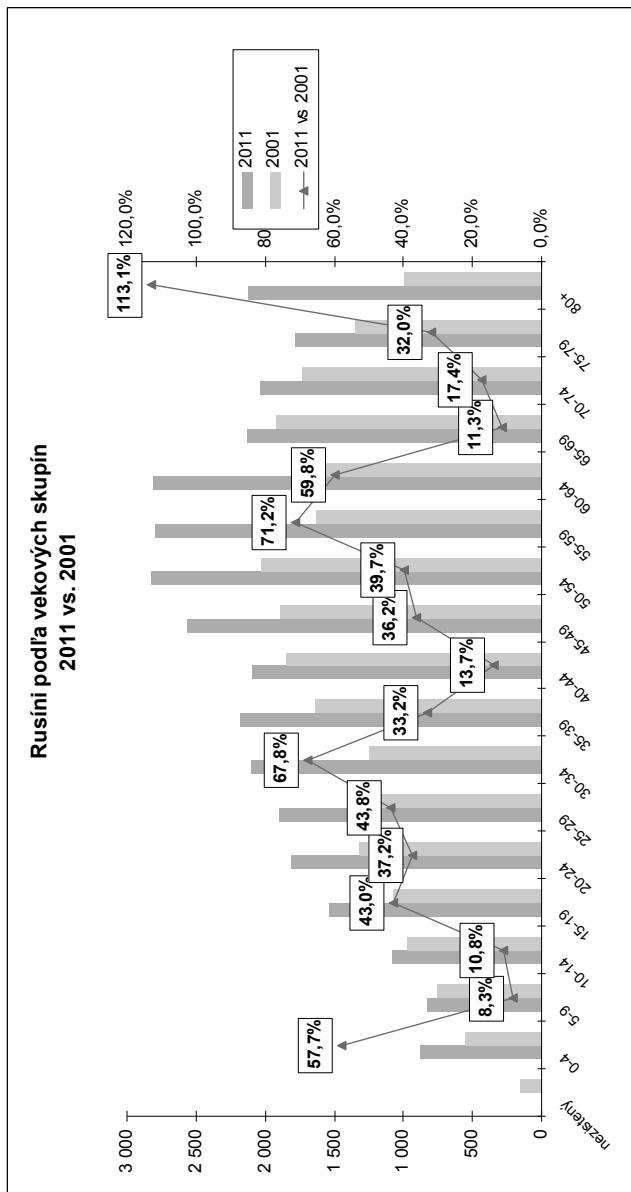
Aký je teda sumár? Pri zachovaní súčasného trendu nastane úplná asimilácia Rusínov do 30 až 50 rokov.

Vyhodnotenie používania rusínskeho jazyka SV okresy - BJ, HE, ML, SV, SL, SP, SP spolu



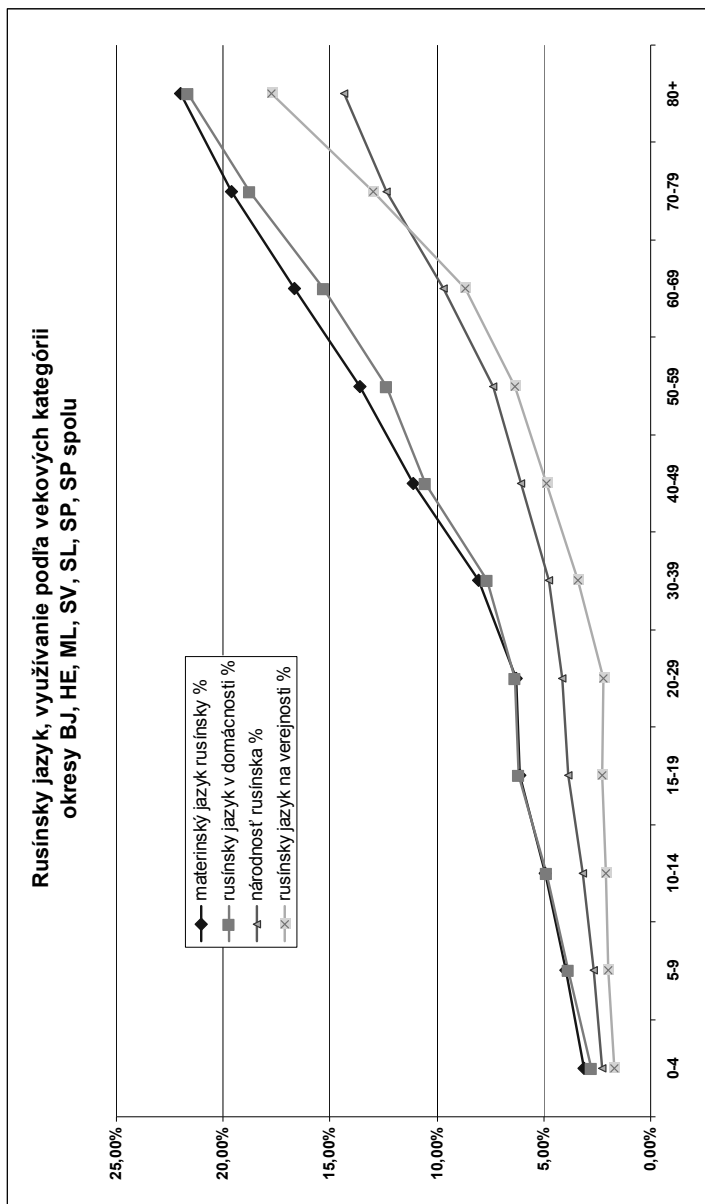
- zásadný pokles využívania materinského rusínskeho jazyka na verejnosti
- evidentná strata rusínskej identity – takmer polovica občanov s materinským jazykom rusínskym sa neprihlásila k rusínskej národnosti

Prírastky Rusínov (národnosť rusínska) podľa vekových skupín



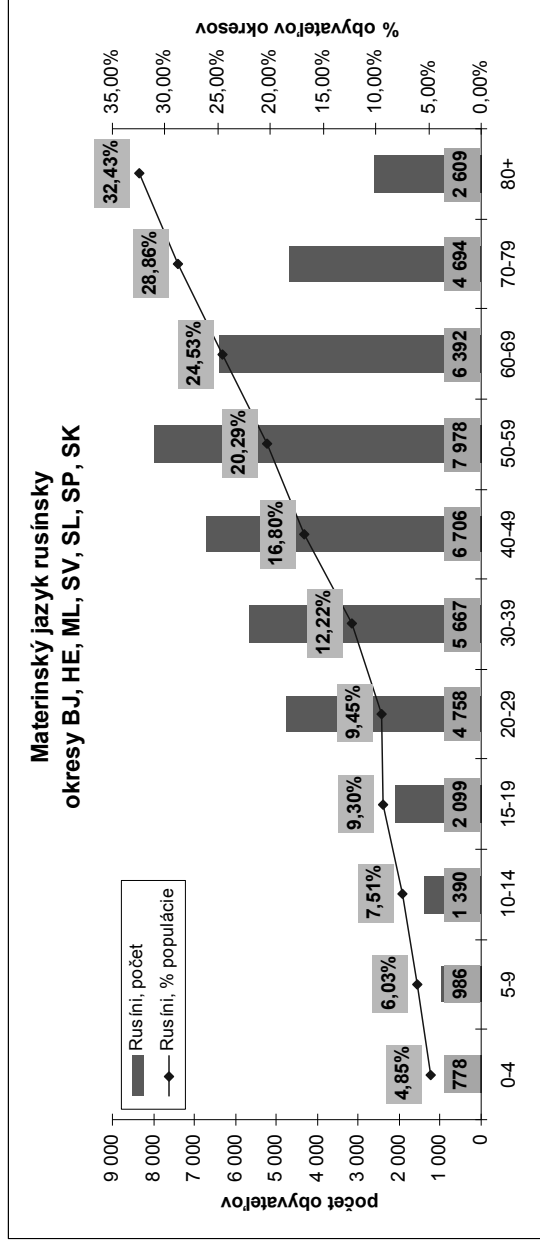
- prírastky prihlásených k rusínskej národnosti vo všetkých vekových skupinách.
- relatívne vysoký nárast z malých absolútnych čísel neindikuje zásadnú zmenu, hodnotíme to ako výsledok dobrej komunikačnej kampane v 2011

Vyhodnotenie používania rusínskeho jazyka podľa vekových skupín



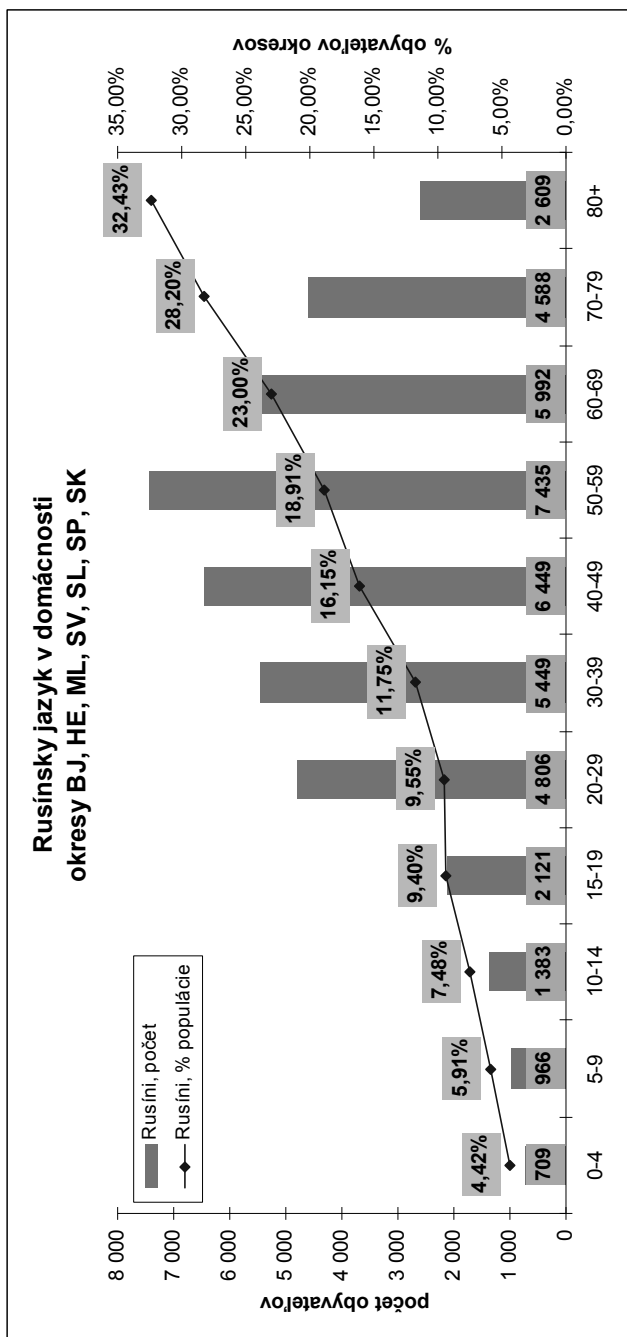
Rapidný pokles využívania rusínskeho jazyka u mladších vekových skupín.

Materinský jazyk podľa vekových skupín v okresoch

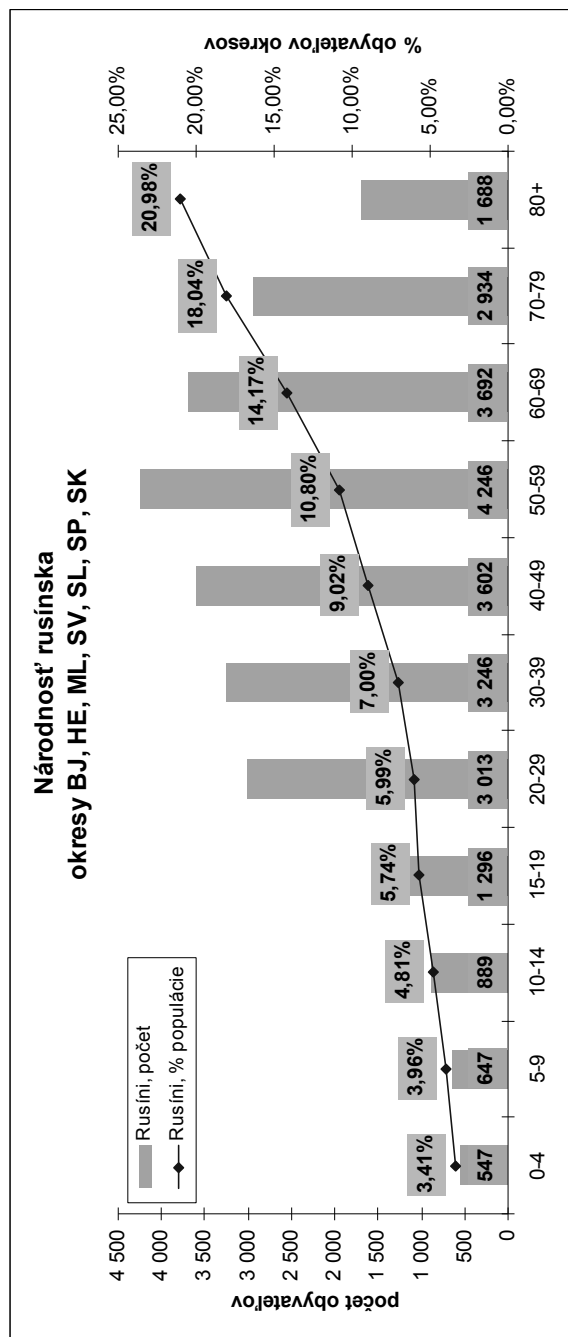


- Pokles v podiele obyvateľstva s materinským jazykom rusínskym o 30% resp. 50% medzi generáciami
- Dynamika poklesu pokračuje - podiel u detí do 14 rokov je na veľmi nízkej úrovni, dáva vysoké predpoklady, že v generácii ich detí bude materinský jazyk na reziduálnej úrovni okolo 1%
- Pri zachovaní trendov nastane praktická úplná asimilácia Rusínov do 30-50 rokov

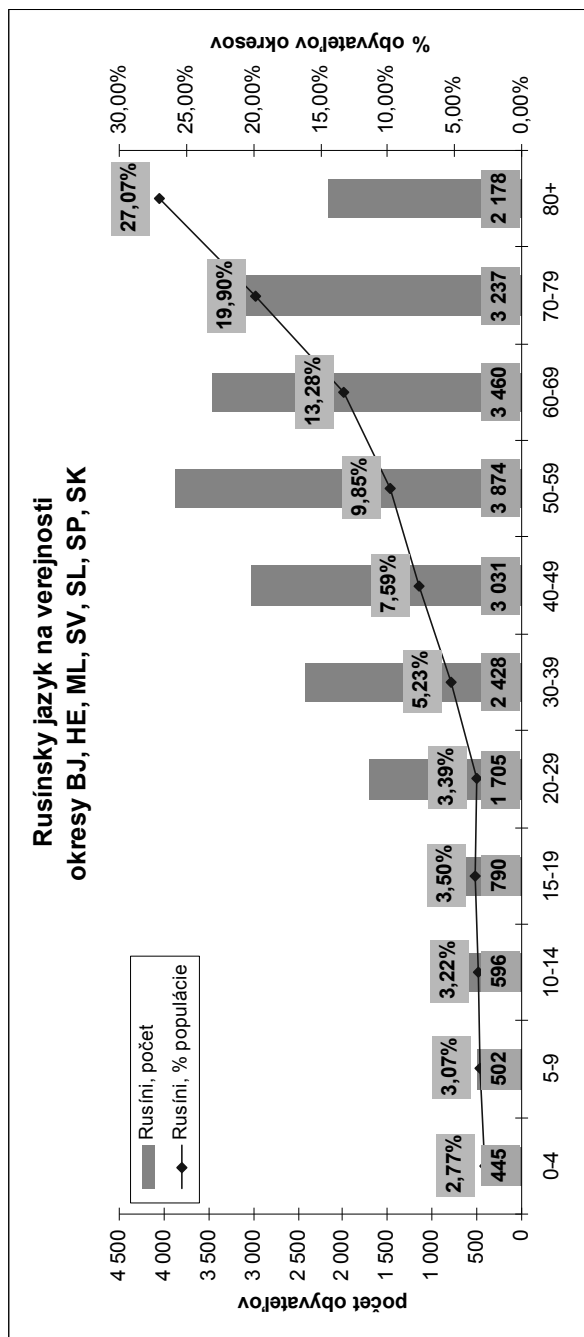
Rusínsky jazyk v domácnosti podľa vekových skupín v okresoch



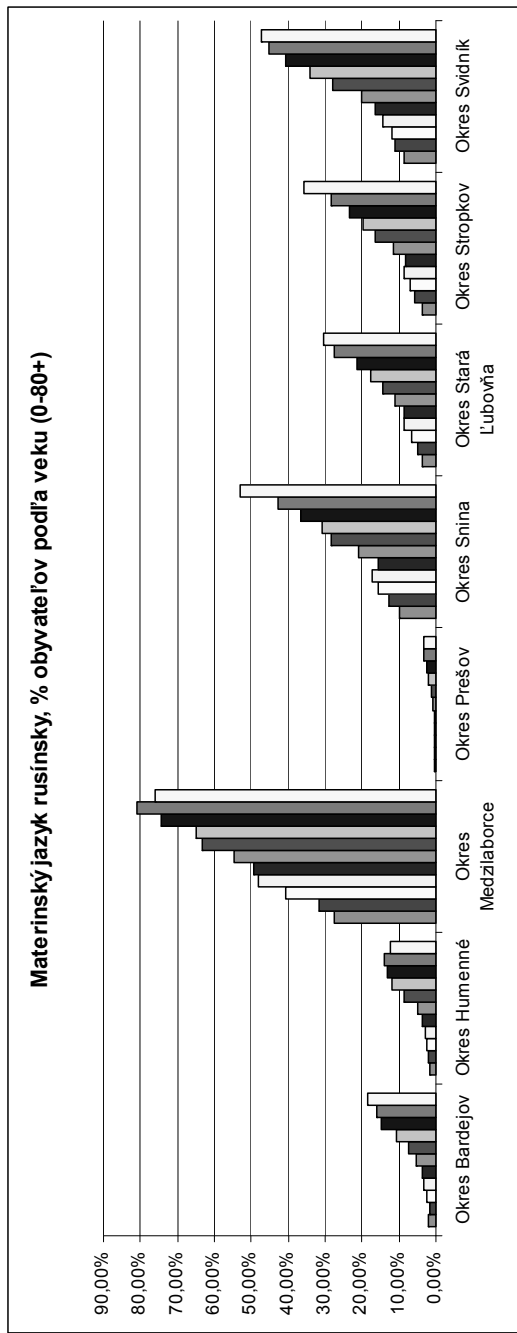
Národnosť rusínska podľa vekových skupín v okresoch



Rusínsky jazyk na verejnosti podľa vekových skupín v okresoch

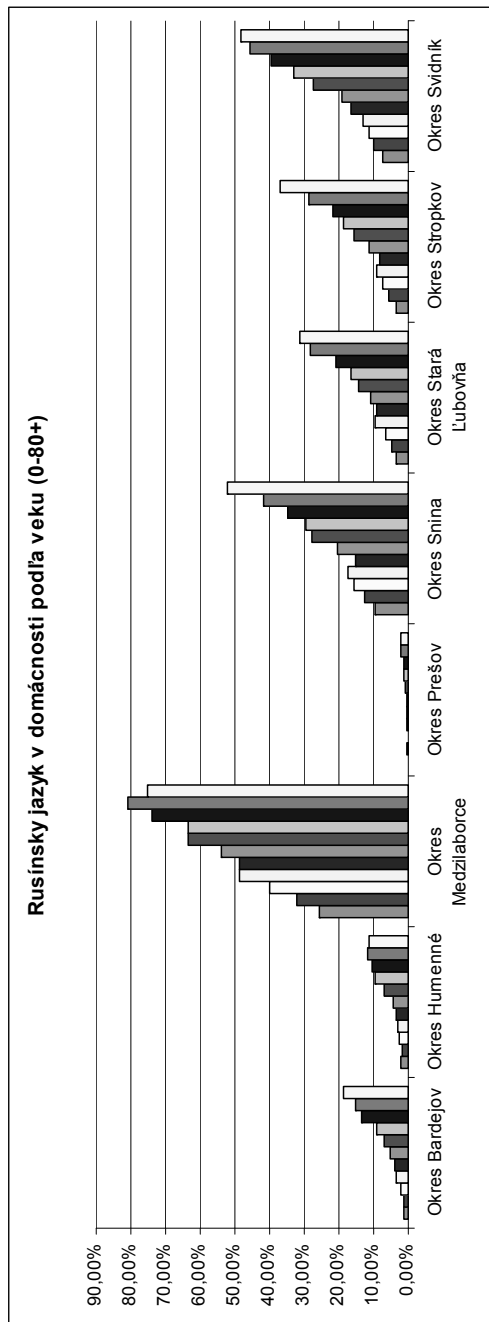


Materinský jazyk rusínsky podľa vekových skupín po okresoch



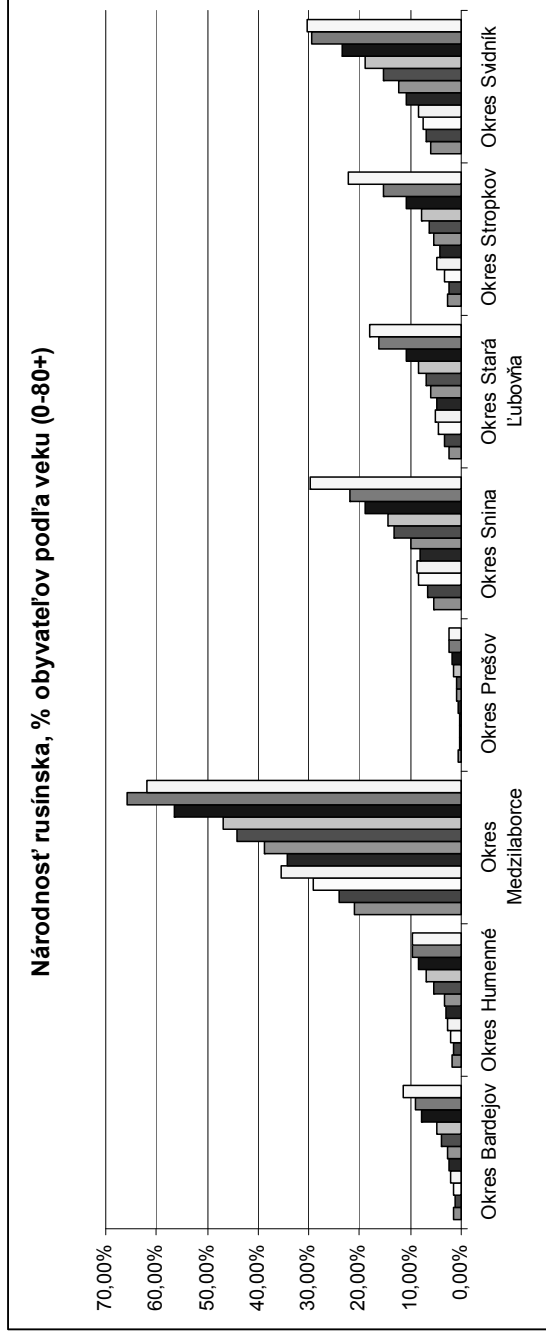
Rapidný pokles materinského jazyka rusínskeho u mladších vekových skupín vo všetkých okresoch

Rusínsky jazyk v domácnosti podľa vekových skupín po okresoch



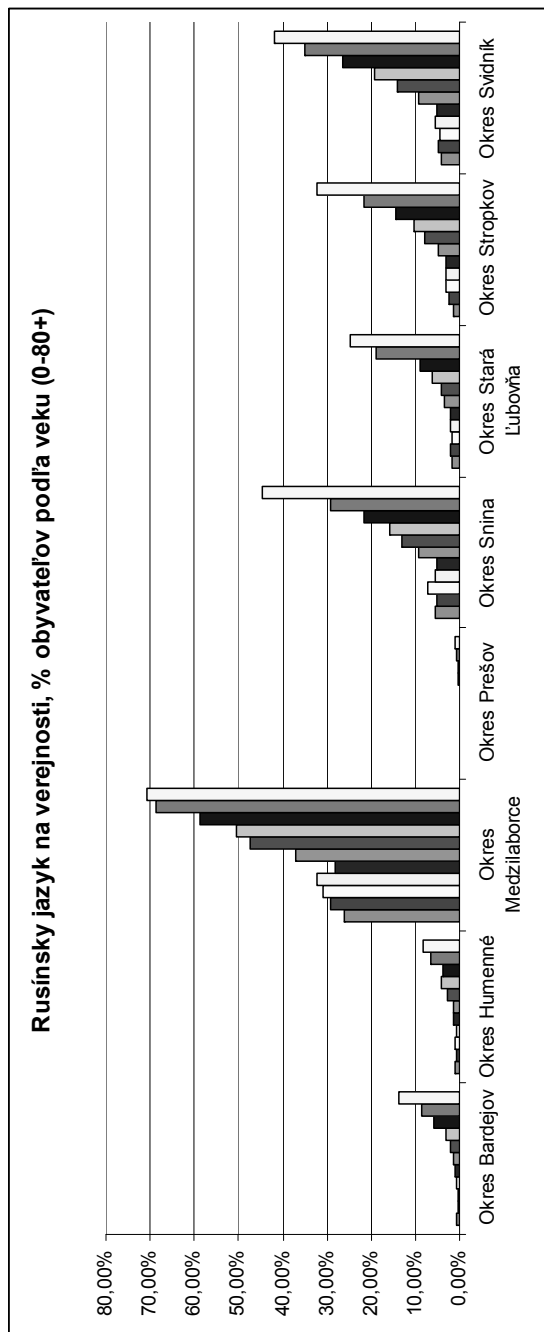
Rapidný pokles využívania rusínskeho jazyka v domácnosti u mladších vekových skupín vo všetkých okresoch

Národnosť rusínska podľa vekových skupín po okresoch



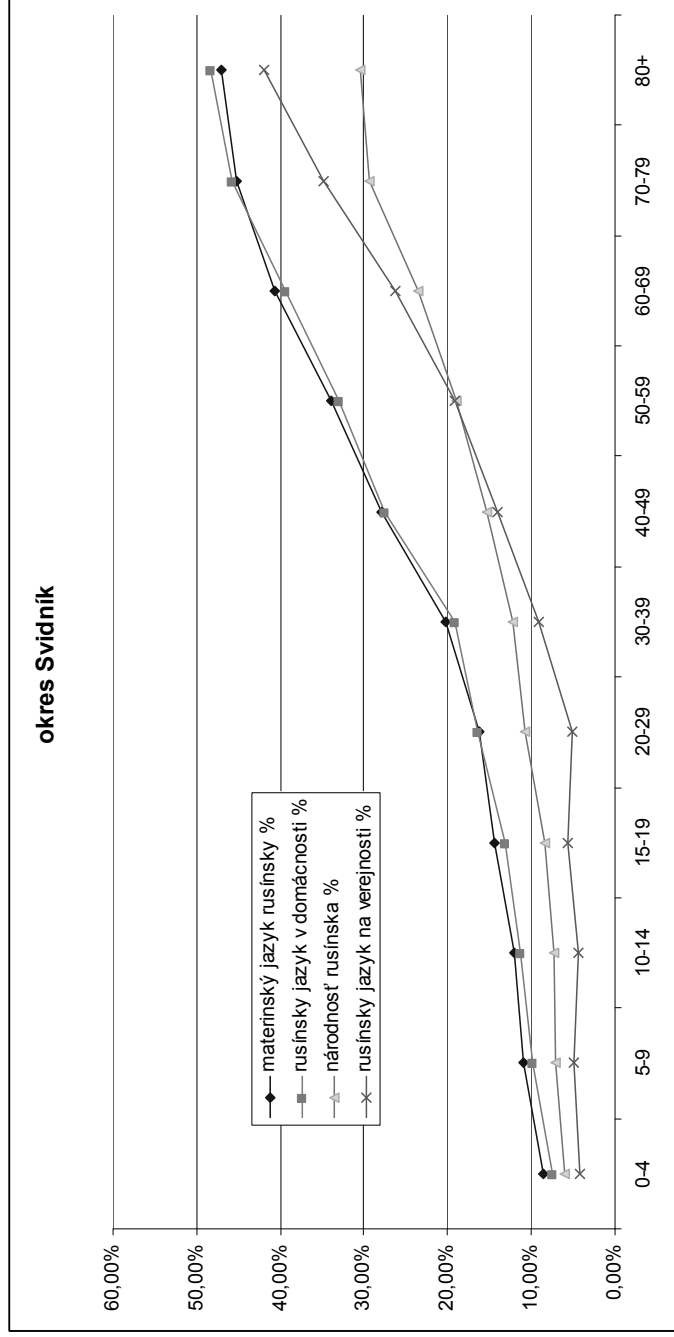
Rapidný pokles prihlásenia sa k rusínskej národnosti u mladších vekových skupín vo všetkých okresoch

Rusínsky jazyk na verejnosti podľa vekových skupín po okresoch



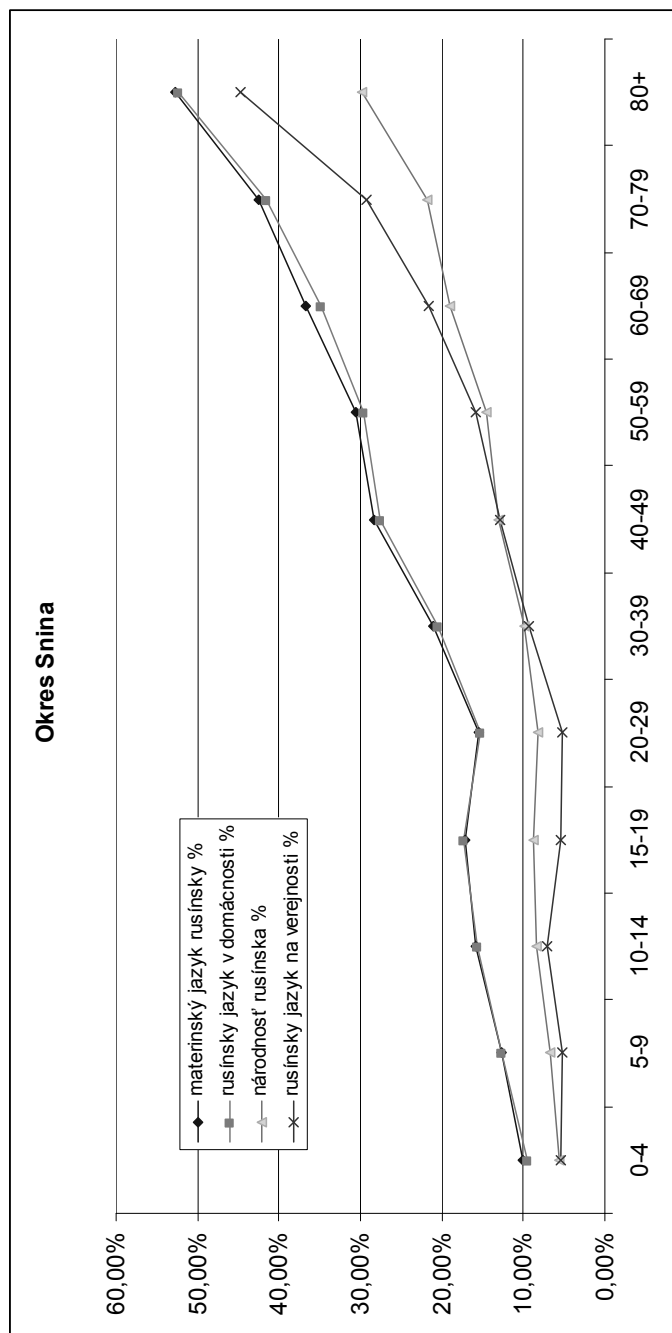
Rapidný pokles používania rusínskeho jazyka na verejnosti u mladších vekových skupín vo všetkých okresoch

Rusínsky jazyk v okrese Svidník



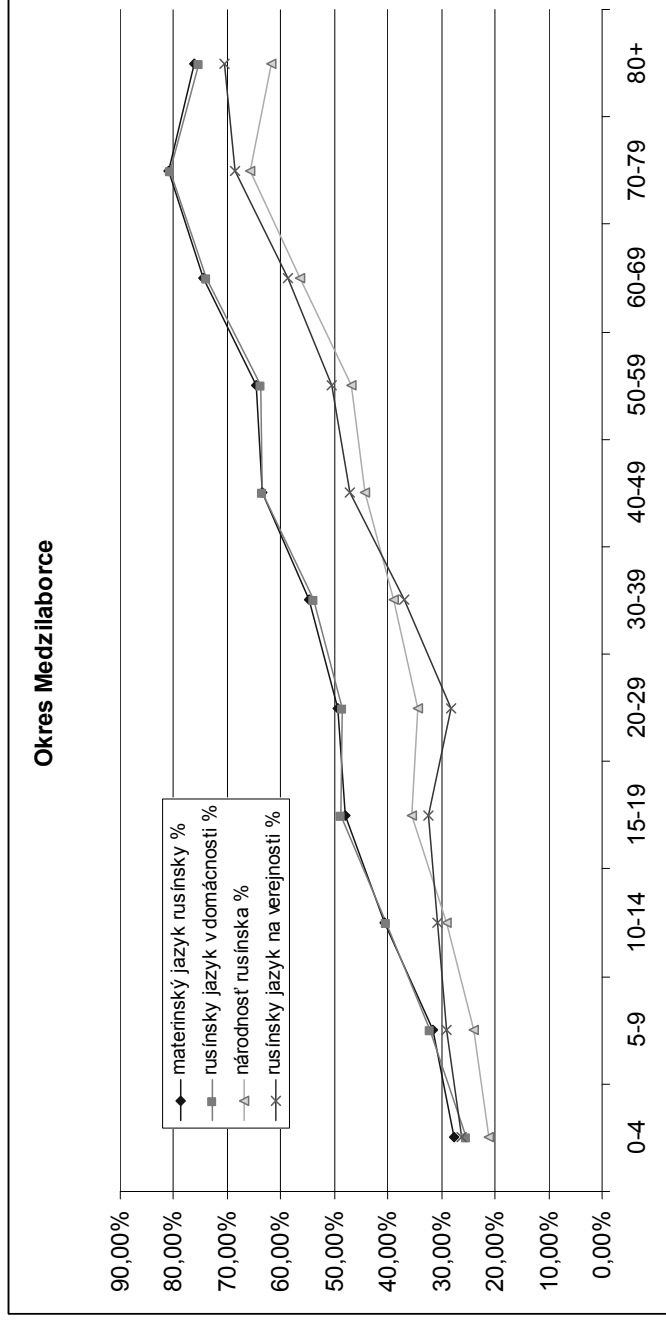
Rapidny pokles používania rusínskeho jazyka u mladších vekových skupín

Rusínsky jazyk v okrese Snina



Rapidný pokles používania rusínskeho jazyka u mladších vekových skupín

Rusínsky jazyk v okrese Medzilaborce



Rapidny pokles používania rusínskeho jazyka u mladších vekových skupín

Tvorca spisovnej rusínčiny: Tvrдили ми, że з діалекту списовный язык не vytvořím.

Pred 18 rokmi si Rusíni na Slovensku uzákonili svoj spisovný jazyk.

Bola to zdanlivo obyčajná informácia, ktorá sa objavila v slovenských médiách uprostred januára 1995. Správa o tom, že v Bratislave sa v jednom kongresovom centre konala netradičná slávnosť, kodifikácia rusínskeho jazyka. Udalosť mala dátum 27. január 1995, pričom stručné spravodajstvo o nej priniesli denníky SME a Pravda.

Efekt snehovej gule

Poznáte to – občas sa vám niečo zadrie do pamäti a pripomína sa so železnou pravidelnosťou. Trúfnem si povedať, že toho 27. januára by na spomínanej kodifikácii nikto z prítomných nedokázal predvídať, aká budúcnosť čaká na rusínsky jazyk a na Rusínov. Ani z pohľadu dneška netvrdím, že by bola jednoznačne žiarivá a prajná. A aké to malo vlastne pokračovanie? Už v nasledujúcom sčítaní ľudu v roku 2001 sa Rusíni tak „prebudili“, že ich počet stúpol o 40 percent a v ďalšom sčítaní v roku 2011 dokonca o 96 percent (oproti roku 1991).

Vždy, keď ku mne každodenný život privanie tieto štatistiky, v pamäti si pripomeniem aj kodifikáciu z roku 1995. Jej nepravníci vyťahovali najmä argumenty o tom, že Rusíni sú len vetva ukrajinského národa a že kodifikovaný jazyk nemôže vzniknúť z nárečia. Narastajúci počet ľudí hlásiacich sa k určitej, hoci aj „malej“, národnosti je však proces, ktorý argumentuje sám za seba. Takže rozhodnutiu Rusínov pokladať sa za osobitný národ im štát, ani úrady, ani nepravníci v tom čase nemohli zabrániť.

Tiene minulosti

Vráťme sa však k tomu, čo vlastne predchádzalo tejto kodifikácii, a teda aj roku 1995. K tomu, aby sa vôbec vykročilo smerom k uzákoneniu nového jazyka, prispeli v novodobých dejinách najmä dva impulzy: „nežná revolúcia“ v roku 1989 a zmeny v niekoľkých dôležitých článkoch vo vtedajšej Ústave ČSFR. Po tom, ako v priebehu roka

1990 vzniklo na východnom Slovensku najvýznamnejšie občianske združenie Rusínov Rusínska obroda, zakrátko štát akceptoval aj jednu z jej základných požiadaviek. Šlo o to uskutočniť zmenu v ústavnom zákone o postavení rusínskej národnosti v ČSFR tak, aby sa z oficiálneho pomenovania 'ukrajinská (rusínska) menšina' vybralo slovo 'rusínska' zo zátvoriek a uvádzalo sa samo ako 'rusínska menšina', ďalej aby sa uznali Rusíni za národnosť a taktiež aby sa zrovnoprávnil rusínsky jazyk s ostatnými jazykmi.

Po vzniku Slovenska sa aj do Ústavy SR dostal článok, hovoriaci o tom, že každý má právo slobodne sa rozhodovať o svojej národnosti, a ďalšie ustanovenia, ktoré hovoria, že národnostným menšinám sa zaručuje rozvoj vlastnej kultúry, právo na vzdelanie v materinskom jazyku aj jeho používanie v úradnom styku, právo rozširovať a prijímať informácie vo svojom jazyku, ako aj zakladať a udržiavať svoje vzdelávacie a kultúrne inštitúcie.

Prvé signály

Okrem týchto zmien sa však na východe Slovenska rozhybali aj ďalšie, menej viditeľné, no rovnako prevratné procesy. Od roku 1991 sa už objavujú prvé podnety na spracovanie gramatiky moderného rusínskeho jazyka. Ako hovorí líder vtedajšej kodifikácie, vysokoškolský učiteľ ruského jazyka Juraj Paňko, v máji v roku 1991 zorganizovali učitelia ukrajinského jazyka v Prešove jazykový seminár, kam pozvali aj jeho. Paňko už v tom čase pracoval nad spisovným rusínskym jazykom, na čo ho osobne oslovil vtedajší predseda Rusínskej obrody Vasiľ Turok. Keď však Paňko prišiel na spomínaný seminár ukrajínistov a zmienil sa o pláne s rusínčinou, reakcia bola jednoznačná. Paňko si spomína: „Bolo mi povedané, že z dialektu sa vytvoriť spisovný jazyk nedá. Odpovedal som, že z každého dialektu sa dá vytvoriť, treba však na ňom pracovať.“ Spolu s Paňkom robil v tom čase nad normami rusínčiny aj stredoškolský učiteľ ruštiny Štefan Bunganič a veľký diel práce odviezol aj ďalší významný „otec“ kodifikácie, vysokoškolský učiteľ ruštiny Vasiľ Jabur.

Základné minimum spisovnej reči

Spisovná rusínčina sa na území Slovenska vytvorila z dvoch územne najrozsiahlejších dialektov: východozemplínskeho a západozemplínskeho. Využil sa tak živý hovorový jazyk ľudí z dedín, kde sa udržala najčistejšia podoba nárečia pôvodných rusínskych obyvateľov žijúcich na Slovensku dlhé storočia.

Tím ľudí okolo Paňka a Jabura spracoval a v priebehu dvoch rokov vydal základné minimum nevyhnutné na to, aby sa jazyk vôbec mohol kodifikovať. Boli to predovšetkým knihy upravujúce normy nového spisovného jazyka, slovníky a prvé učebnice. Do januára 1995 tak boli vydané: Pravidlá rusínskeho pravopisu, Ortografický slovník rusínskeho jazyka, ďalej rusínsky šlabikár, čítanka a učebnica histórie Rusínov na Slovensku. Po kodifikácii začali vychádzať po rusínsky aj básne, poviedky, romány, náboženská literatúra a spisovná rusínčina vstúpila aj do mediálnej, divadelnej a úradnej sféry.

ZHOVÁRAME SA S JEDNÝM Z TVORCOV SPISOVNEJ RUSÍNČINY, NIEKDAJŠÍM VYSOKOŠKOLSKÝM UČITEĽOM A LINGVISTOM JURAJOM PAŇKOM:

Mám napočúvaný rusínsky jazyk z celého východu

Ste autorom prvých noriem rusínskeho pravopisu. Ktorý konkrétny dialekt sa stal podkladom pre spisovnú rusínčinu?

Vznikli o tom rôzne diskusie. Ja som začal tvoriť normy na základe dialektu Rokytova pri Humennom a blízkeho okolia.

Prečo práve toho?

Je to v rámci rusínskeho regiónu u nás najvýraznejší dialekt. Keď som chodil osem rokov na gymnázium v Humennom, stýkal som sa so študentmi z celého východného Slovenska. Mal som napočúvané rôzne podoby nášho jazyka. Južnejšie používajú výrazy s „u“, napríklad hovoria „pujdu“, zatiaľ čo u nás, severnejšie, sa hovorí viac s „i“, nie „pujdu“, ale „pidu“. Formu s „i“ som pokladal za prirodzenejšiu. Preto som sa rozhodol pre dialekt z humenskej doliny.

Vy ste boli pôvodne rusistom na niekdajšej Univerzite P. J. Šafárika v Prešove, ale k práci nad pravidlami sa k vám neskôr pripojil aj rusista Vasiľ Jabur z Pedagogickej fakulty v Nitre. Ako sa dostal k tejto spolupráci?

S predsedom Rusínskej obrody Vasiľom Turokom sme boli v Nitre aj Banskej Bystrici agitovať učiteľov, aby prišli robiť na nový Ústav rusínskeho jazyka. Jabur súhlasil a pridal sa. Ešte v roku 1992 som vydal Normy rusínskeho pravopisu, tie sa neskôr stali súčasťou Pravidiel rusínskeho pravopisu, ktoré sme už pripravovali spolu. Pri redakcii novín Narodny novinky sa vytvorila šesťčlenná komisia, a tá si rozdelila prácu na Ortografickom slovníku lingvistických termínov. Komisia pracovala pod mojím dozorom, ale už vtedy brali niektoré osoby za základ ukrajinskú ortografiu, ktorá do nášho jazyka nepasovala. S mojím autorstvom vyšiel ešte Rusínsko-rusko-ukrajinsko-slovensko-poľský slovník.

Ako sa dívate na vznik spisovnej rusínčiny z dnešného pohľadu?

Robili sme to v podmienkach doby, niektoré časti vznikali príliš rýchlo. Vyžadovali by si opravu aj tvorbu modernejších noriem. No nie tak, aby si ktokoľvek robil nové formy podľa seba. To je neprijateľné. Existujú totiž formy, ktoré sú rusínskemu jazyku bližšie a sú preň logickejšie. Nemožno to robiť hocijako.

A deje sa tu niečo také?

Niektorí ľudia si tu odrazu začali robiť normy rusínskeho jazyka podľa seba. Začali doň vnášať prvky iných dialektov alebo rusizmy, ktoré nie sú typické pre náš jazyk. Vnieslo to do celého procesu chaos.

Například?

Do uzákonenej formy sa zrazu vnášajú prvky z dialektu ubliansko-sninskej doliny. Myslím si, že to obracia základy rusínskeho jazyka na hlavu. Všetko by mala schvaľovať oficiálna jazyková komisia, a nie komisia zložená z jednej alebo dvoch osôb.

Ako si predstavujete riešenie?

Mal by sa do toho pustiť Ústav rusínskeho jazyka na Prešovskej univerzite. Aj komisia je vytvorená, takže by mala pracovať. Samozrejme, nie tak, aby sa do jazyka vnášali osobné predstavy. Určite by sa nemala zmiešavať východoslovanská jazyková skupina so západoslovanskou.

V súčasnosti pracujete na veľkom slovensko-rusínskom slovníku, ktorého prvá časť od písmen A po O vyšla v roku 2012. Kedy plánujete dokončenie?

V súčasnosti robím písmeno U a zostávajú V, Z a Ž. To je ešte na rok a pol práce. Svojho času som vyzýval aj iných autorov, aby sa prihlásili a prácu by sme si rozdelili. Ale nie je záujem. Slovník robím na základe pravopisu, ktorý sa uzákonil v roku 1995. Túto lexiku nikto doteraz nespochybnil.

Zhovárala sa Táňa Rundesová

Maďarsko dalo menšinám voľnú ruku v kultúre aj školstve

Rusínov je v Maďarsku niekoľko tisíc, ale po rusínsky rozprávajú doma čoraz menej.

V Maďarsku žije podľa posledného sčítania obyvateľstva 3 882 Rusínov, z nich 7,7 percenta tvoria mladí ľudia do 14 rokov. Rusíni u našich južných susedov mali v poslednom sčítaní značný nárast oproti sčítaniu pred desiatimi rokmi. Kým v roku 2001 sa ich prihlásilo k rusínskej národnosti „len“ 2 079, v sčítaní v roku 2011 ich počet dosiahol „až“ 3 882, čo je nárast o 186 percent. Naproti tomu v Maďarsku za uvedené desaťročie klesol počet tých, ktorí si uviedli ako materčinu rusínsky jazyk – ich počet padol z čísla 1 113 (v roku 2001) na 999 (v roku 2011). Pre zaujímavosť, údaj 999 je takmer totožný s tým, aký sa zistil v sčítaní ľudu v predvojnovom období v roku 1930, keď sa tam k materinskému rusínskemu jazyku prihlásilo 993 osôb. Znie to paradoxne, ale v rozpätí osemdesiatich rokov akoby sa v tejto krajine udržiavala stabilná tisícka Rusínov rozprávajúcich doma po rusínsky.

Porovnanie Slovenska so susedmi

Účasť menšín na rozhodovaní o verejných záležitostiach zaručuje v Maďarsku zákon o právach národných a etnických menšín. Ten priamo vymenúva, ktoré etnické skupiny sa v Maďarsku považujú za autentické: arménska, bulharská, rómska, grécka, chorvátska, nemecká, poľská, rumunská, rusínska, slovenská, slovinská, srbská a ukrajinská.

Na rozdiel od Slovenska, kde sa o zákone o menšinách roky hovorí, no zatiaľ sa neprijal, existuje takýto zákon v Maďarsku, Rakúsku aj v Česku. Maďarsko a Česko navyše delegovali národnostným menšinám aj právo vytvárať si národnostnú samosprávu. U nás akékoľvek snahy o národnostnú, či kultúrnu autonómiu dostali vždy nálepku „maďarskej karty“, aj preto boli bezvýsledné. Konkrétne Rusíni však nikdy nevystúpili s oficiálnou požiadavkou na svoju kultúrnu autonómiu.

V Maďarsku funguje len jedna škola, na ktorej sa vyučuje rusínsky jazyk, je to v obci Múcsony. Druhá škola bola v obci Komloska, no zanikla začiatkom septembra pre nedostatok žiakov. Ak si však uvedomíme, že v Maďarsku je len 3 882 Rusínov a funguje

tam jedna rusínska škola a na Slovensku je 33 475 Rusínov, čo je desaťnásobne viac, a u nás takisto funguje len jedna rusínska základná a materská škola, je to prinajmenšom zvláštne.

Hovorcovia a poslanci menšín

Vďaka už spomínanému zákonu o právach menšín si môžu v Maďarsku aj nízkočetné národnosti, medzi nimi i Rusíni, voliť menšinové samosprávy. Tie môžu vznikať v obciach, kde žije aspoň 30 voličov, ktorí sa hlásia k danej národnosti. Rusíni majú dnes 75 rusínskych samospráv. Na najvyššej úrovni pôsobí celoštátna samospráva so svojím predsedom, v súčasnosti je na čele tej rusínskej Vera Giriczová. V maďarskom parlamente rusínska samospráva svoje zastúpenie nemá. Každá menšina však môže mať svojho parlamentného hovorcu. V najbližších parlamentných voľbách si ho budú voliť aj Rusíni.

Aký je rozdiel medzi hovorcom a národnostným poslancom v parlamente? Na zvolenie poslanca je potrebných približne 20-tisíc hlasov, ktoré si musí menšina „ukradnúť“ od niektorej politickej strany, a to je, samozrejme, komplikované.

Zvoliť si svojho hovorcu je oveľa jednoduchšie. Na zvolenie nie je stanovené kvórum hlasov, takže v krajnom prípade ho môže zvoliť aj jedna osoba. No právomoci hovorcu menšiny sú oveľa menšie – na zasadnutí parlamentu nesmie ani interpelovať, ani hlasovať, má však právo vyjadriť svoj názor a hlasovať v národnostnej komisii parlamentu.

Národnostné iniciatívy financuje vláda dvojako. Priamo prostredníctvom dotácií pre národnostné samosprávy a nepriamo prostredníctvom grantov. Odtiaľ môžu získať podporu organizácie alebo národnostné samosprávy na kultúrne podujatia, vydateľské a jazykové programy alebo na samotnú správu svojich inštitúcií.

V čom sme podobní a v čom odlišní

Pozrime sa však podrobnejšie na zákon o právach národných a etnických menšín, ktorý existuje v Maďarsku od roku 1993. Podľa tejto normy sú menšinami všetky etnické skupiny žijúce na území Maďarskej republiky aspoň jedno storočie. Právom menšín je pestovať a rozvíjať si svoje historické tradície a jazyk a zachovať i zveľaďovať svoju materiálnu a duchovnú kultúru. Menšinové spoločenstvá majú právo sa združovať aj zakladať organizácie. Tieto všeobecné deklarácie sú približne rovnaké ako na Slovensku.

Čo je však v Maďarsku iné, je už spomínaný fakt, že všetky uznané, aj malé národnosti si tam môžu vytvárať obecné, regionálne a celoštátne menšinové samosprávy. Tie si volia svojich zástupcov, ktorých platí štát. Možnosť menšinových samospráv fungovať v rámci kultúrnej autonómie vyhlásilo Národné zhromaždenie (maďarský parlament) za jednu z najdôležitejších zákonných podmienok osobitných menšinových práv.

Ďalší rozdiel oproti Slovensku je v tom, že menšiny majú v Maďarsku zo zákona právo aj na parlamentné zastúpenie, ale doteraz nevyšiel vykonávací predpis, ktorý by upravoval spôsob, ako to dosiahnuť.

Všetky spomínané práva menšín však treba vidieť v kontexte veľmi silnej asimilácie najmä menších národností žijúcich na maďarskom území. Práve tomuto procesu mal zabrániť veľkorysý menšinový zákon. Lenže – podľa medializovaných informácií väčšina štátnych garancií v prospech menšín zostala aj tak len na papieri a ochabuje aj ich finančná podpora.

Spôsob práce samospráv

Príjmy menšinových samospráv v Maďarsku tvoria príspevky zo štátneho rozpočtu, z miestnej samosprávy, z vlastných príjmov, výnosu z vlastného majetku a ďalších.

Obecné, regionálne a celoštátne menšinové samosprávy majú presnú štruktúru danú zákonom. Počet členov obecnej menšinovej samosprávy je 5 osôb, župnej menšinovej samosprávy 9 osôb a celoštátnej menšinovej samosprávy môže byť 15 – 53 osôb.

Poslanca obecnej menšinovej samosprávy uvoľňuje jeho pracovisko na čas potrebný pre splnenie „samosprávnych“ povinností. Príjmy, o ktoré by z tohto dôvodu prichádzal, hradí zbor obecnej menšinovej samosprávy. Ten si sám určuje pravidlá svojej organizácie, symboly či miestne sviatky spojené s vlastnou národnosťou. Používa majetok, ktorý mu vyčlení obec či mesto, môže zakladať hospodársku aj inú organizáciu, vypisovať konkurzy alebo sa zúčastňovať ako prísediaci na voľbách do miestnych súdov.

O stupeň vyššie je regionálna menšinová samospráva, ktorá má aj väčšie kompetencie. Vyjadruje sa napríklad k návrhom župných samospráv, ak sa týkajú národnostných vecí, a najmä školstva. Na najvyššej úrovni je celoštátna menšinová samospráva. Tá sa môže vyjadrovať aj k tvorbe samotných zákonov v prípadoch, ak sa dotýkajú menšín.

Chceme ukázať dušu rusínskeho človeka, tvrdí známy folklorista

V Bratislave v Zrkadlovom háji v pondelok vystúpi najznámejší rusínsky folklórny súbor PULS.

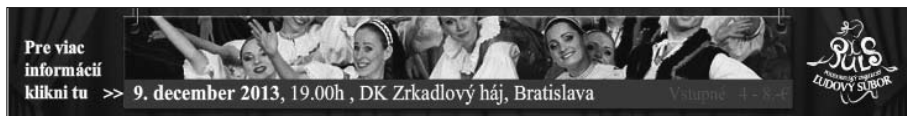
Keď sa povie Poddukelský umelecký ľudový súbor, vždy si spomeniem na malú epizódku pred dvoch rokov. Vtedy tento rusínsky vokálno-tanečný súbor prvýkrát po dlhých rokoch vystúpil v Slovenskom národnom divadle. V plnom hľadisku vreli ovácie, ktorými Bratislavčania nechceli pustiť vystupujúcich z javiska. Aj naša lóža tleskala postojáčky a moja kamarátka, ktorá vtedy videla PULS po prvý raz v živote, sa ma spýtala: „Však sú medzi nimi aj baletáci zo SND?“ Vysvetľovala som jej, že je to súbor, ktorý má domov v Prešove. Chvíľu trvalo, kým som ju presvedčila, že perfektne zohráť javiskovú „profíciu“ sa nevyskytujú iba v Bratislave.

Ak chcú ľudia niečo vedieť o cudzích krajinách, prečítajú si cestopis. Ak chcú ľudia spoznať niečo bližšie o inej kultúre, pozrú si o nej film. Ak sa chcete dozvedieť niečo o Rusínoch, choďte sa pozrieť na vystúpenie rusínskych „pulšákov“. Takáto príležitosť sa v Bratislave opäť blíži – v pondelok 9. decembra 2013 v Dome kultúry v Zrkadlovom háji v Petržalke.

Emócie umelcov aj publika

PULS vznikol v roku 1955, čiže o dva roky sa chystá na svoje 60. narodeniny. Jeho takmer čisto rusínsky repertoár čerpá folklórne prvky zo všetkých regiónov Slovenska, kde žijú Rusíni. Vyberajú ich však najmä z tých lokalít, ktoré sú niečím výnimočné, typickým príkladom sú Jakubany v Staroľubovnianskom okrese.

Ako hovorí umelecký vedúci PULS-u Vladimír Marušin, vo svojich predstaveniach sa snažia ľuďom predstaviť nielen samotné obrady, ale aj ľudové divadlo. „Už neprezentujeme len to, ako vieme spievať, hrať a tancovať. Dnes ukazujeme umeleckými formami život so všetkými starosťami a radosťami. Už to nie je iba číra zábava. Od-



haľujeme dušu rusínskeho človeka, ako funguje a čo všetko sa mieša v jej vnútri,“ vysvetľuje Marušin. Zdôrazňuje, že Rusíni žijú v rôznych regiónoch, kde ovplyvňujú miestnu lokalitu a na druhej strane zase ona dáva niečo im, z čoho môžu čerpať. Z týchto vzájomných vplyvov, pocitov či pozorovaní vzniklo aj predstavenie, ktoré PULS ukáže v Bratislave. Nie náhodou sa volá Duša plná ľudí.

Desaťtisíc vystúpení

Za posledné roky vypracoval PULS päť premiér, všetky má vo svojom repertoári. Snaží sa v nich spájať gréckokatolícku liturgiu s obradovým folklórom, rovnako ako ponúka aj klasické hudobno-tanečné predstavenia. Publikum aj v malých obciach to vie oceniť. Za posledné roky súbor nezažil, že by sa ľudia hneď po predstavení nepýtali, kedy príde znova.

„Veľa chodíme dokonca do takých dedínok, kde sa profesionálna kultúra už dlho nevyskytuje. Väčšinou máme neskutočné ohlasy. Ľudí to dobíja energiou, je to na nich vidieť, koľko sa po predstavení majú o čom rozprávať,“ hovorí Marušin.

V PULS-e pôsobilo počas 58 rokov viac ako 500 profesionálnych umelcov, z ktorých mnohí pokračovali v umeleckej dráhe ďalej, či už u nás, alebo v zahraničí. Iní sa začali venovať mladým umelcom alebo amatérskym súborom. „Pulsáci“ majú na svojom konte okolo desaťtisíc predstavení doma a desiatky zahraničných zájazdov v krajinách ako USA, Kanada, Británia, Dánsko, Francúzsko, Holandsko, Nórsko, Poľsko, Rakúsko, Nemecko, Švajčiarsko, Taliansko či štáty bývalého ZSSR.

Perspektíva lepších podmienok

Súbor tvoria tri zložky – 9 členov orchestra, 12 spevákov a 18 tanečníkov. Zatiaľ čo hudobníci a speváci vyšším vekom dozrievajú, dráha tanečníkov je limitovaná, v profesionálnych telesách sa končí po 22 rokoch. Pre PULS to však neplatí. Dôvodom je fakt, že od roku 2001 ho administratívne presunuli pod nového zriaďovateľa, Prešovský samosprávny kraj, a tým pre súbor prestali platiť podmienky ako pre iné profesionálne súbory, ktoré sú pod ministerstvom kultúry alebo v pôsobnosti Úradu vlády. Ako dodáva Marušin, veľa by mohlo vyriešiť schválenie nového divadelného zákona, na ten sa však iba čaká.

Súbor funguje za súčasných podmienok často len vďaka zánieteniu a vzťahu k umeniu. „Mám prehľad aj o ekonomike iných profesionálnych súborov na Slovensku, oproti nim máme tretinový rozpočet. Pritom my sme už jediné trojzložkové teleso na Slovensku, ktorého členovia hrajú, spievajú a tancujú v rámci profesionálneho umenia,“ zamýšľa sa umelecký vedúci.

Východ verzus západ

Ako tvrdí Marušin, ak by mal svoju prácu robiť tak, že je to len povinnosť kvôli zárobku, asi by ju už dávno zanechal. Ľudí s takýmto prístupom je v PULS-e väčšina. V zostave majú umelcov z celého Slovenska, mnohí majú rodiny, potomkov a nie je ľahké pri nevelkých platoch neustále dochádzať, alebo dlhodobo bývať v podnájme. „Kedysi fungovalo aspoň lacné ubytovanie. Teraz sa mladí musia obracať, aby z platu vyžili. Profesionáli, napríklad v Bratislave, majú aj iné možnosti, ako si privyrobiť, no tu na východe takých niet,“ hovorí Marušin. Pripomína však, že možno aj vďaka tomu je zápal pre umenie na „pulsákoch“ taký príťažlivý. Len čo vyjdú pred divákov, emotívnosťou sa naplní celý priestor. „Ľudia sa nám veľakrát čudujú, že aj v takých ťažkých ekonomických podmienkach, ktoré máme na východe, dokáže byť náš súbor na javisku taký dobrý,“ uzatvára šéf PULS-u.

RUSÍNSKE ŠKOLY SÚ V SLEPEJ ULÍČKE. JE ICH LEN ŠEŠŤ A POČTY ŽIAKOV ĎALEJ KLESAJÚ

Školstvo Rusínov by mohlo zachrániť finančné zvýhodnenie. Či sa to dá v praxi, je otázne.

Čím je materinský jazyk pre človeka taký dôležitý? Nie je jedno, akým jazykom sa naučí dieťa rozprávať? Pýtajú sa to najmä rodičia, ktorí by chceli učiť svojich potomkov od narodenia napríklad niektorý svetový jazyk. Myslia si, že na materčinu bude dosť iných príležitostí. Mnohí odborníci však tvrdia, že odovzdať rodný jazyk až ako druhý znamená ukrátiť dieťa o niečo, čo sa už nevráti, lebo v materčine je skryté niečo veľmi osobné, čo cez rodný jazyk prenesú rodičia na deti. Podľa psychológov je to na plné rozvinutie osobnosti nevyhnutné.

Také sú rusínske paradoxy

Otázka, či vôbec učiť svoje deti rodný jazyk, je paradoxná. A predsa si ju na Slovensku kladú mnohí rusínski rodičia v rusínskych rodinách. Prečo vôbec vzniká taká otázka? Prečo v krajine, kde si 53-tisíc obyvateľov v štatistickom sčítaní uviedlo ako materinský jazyk rusínčinu, z nich drvivá väčšina pochybuje o jeho význame?

Má to veľa príčin. Okrem vážnych historických sú za tým nepochybne aj dnešné vnútorné, ale aj čisto praktické dôvody samotných Rusínov. Napríklad frustrácia z „malosti“, či „bezvýznamnosti“. Alebo zdržanlivosť či snaha nepresadzovať sa. Ale ne jeden rusínsky rodič sa tiež pýta – aké výhody bude mať z rusínčiny moje dieťa? Ako mu mám vysvetliť, prečo rusínčinu tak málo počuje na verejnosti a prečo sa ju bežne neučia ani deti v škole? A sme pritom. Jedným z dôvodov, prečo sa kladú paradoxné otázky o rusínskom jazyku, je aj stav rusínskeho školstva.

Počet škôl klesol

Podľa údajov Metodicko-pedagogického centra v Prešove pôsobia dnes v rámci rusínskeho národnostného školstva len dve malotriedky od 1. po 4. triedu. Je to ZŠ s materskou školou v Čabinách, ktorá existuje päť rokov, a ZŠ s materskou školou

v Bajerovciach, ktorá vznikla v roku 2011. V oboch je rusínska reč aj vyučovacím jazykom. Rusínčina sa vyučuje aj na ďalších dedinských či mestských školách vo forme nepovinného predmetu či krúžku. Je to na ZŠ s materskou školou v Radvani nad Laborcom, na cirkevnej ZŠ vo Svidníku, na ZŠ v Medzilaborciach a napokon v Kalnej Roztoke. Dovedna na štyroch školách. Ešte pred dvoma rokmi bolo takýchto škôl, kde sa učila rusínčina ako predmet po hlavnom vyučovaní, šesť, vrátane gymnázia v Medzilaborciach.

Na začiatku bol záujem stoviek žiakov

Podľa zverejnených informácií prešovského Metodického centra sa pred zavádzaním rusínčiny do školského systému Slovenska urobili u nás v 90. rokoch dva prieskumy medzi rodičmi. Prvý v roku 1994 zisťoval záujem o predmet rusínsky jazyk a kultúra v rámci druhých tried na základných školách – sondaovala to Rusínska obroda na Slovensku. Výsledok? Záujem o výučbu rusínčiny prejavilo v troch okresoch 251 žiakov. Druhý, podrobnejší prieskum, realizovaný začiatkom roku 1996 prostredníctvom školských správ na východnom Slovensku (v okresoch Bardejov, Humenné, Svidník, Prešov, Stará Ľubovňa a Vranov nad Topľou) odhalil, že v 47 obciach na takmer šesťdesiatich základných školách malo záujem o vyučovanie rusínčiny dokonca až 582 žiakov.

Práve tieto zistenia viedli k tomu, že v školskom roku 1997/1998 sa po prvýkrát u nás zaviedol predmet rusínsky jazyk a literatúra do základných škôl. V spomínaných začiatkoch prichádzal do úvahy relatívne optimistický počet, dvanásť. No život ukázal niečo iné. Výučba rusínskeho jazyka sa v danom školskom roku rozbehla len na tretine zaangažovaných škôl – ich počet sa scvrkol na štyri. Miesta, kde sa začalo vyučovať, bezprostredne súviseli s vplyvom rusínskych organizácií a s ich členskou základňou. Podľa pracovníka Metodického centra Mareka Gaja „angažovanosť ich členov bola rozhodujúca aj pri vzniku ďalších základných škôl a gymnázia s vyučovaním rusínskeho jazyka. A taktiež pri vzniku vysokoškolskej inštitúcie – Ústavu národnostných štúdií a cudzích jazykov na Prešovskej univerzite s oddelením rusínskeho jazyka a kultúry“.

Drsná realita dneška

V spomínaných začiatkoch vyzerala situácia nádejne ešte aj v takých obciach ako Kurimka, Cernina, Bieloveža, Kamienka či Rovné. Záujem tam prejavovali aj rodičia aj miestna rusínska organizácia aj starostovia. Faktom je, že dnes sa v týchto dedinách rusínčina nevyučuje.

V štatistike žiakov, ktorí sa celkove učia na Slovensku rusínsky jazyk, sa uvádzali ešte pred dvoma rokmi čísla 180 až 220 detí, v súčasnosti tento počet klesol na 100 až 150 žiakov. Štát dodnes vydal pre rusínske školstvo 4 000 učebníc, pre jednotlivé ročníky zväčša v náklade od 200 do 400 kusov. Učebnice, ktoré boli v rusínčine, však vyšli naposledy v roku 2011. Teda pred dvoma rokmi.

Čo s tým všetkým? Uvedené Metodické centrum navrhovalo už pred dvoma rokmi, že by bolo treba dosiahnuť, aby školy s akoukoľvek formou výučby rusínčiny boli

finančne zvýhodnené. Záujem o vyučovanie nášho jazyka by to mohlo medzi pedagógmi, rodičmi aj žiakmi zvýšiť. Finančné zvýhodnenie je však ťažko reálne. Nielen to, prax vraj potvrdzuje, že na školy s vyučovaním rusínčiny neplatí rovnaký meter ako na tie ostatné. A akoby ani to nestačilo – najčerstvejšie plány na zefektívňovanie školstva dokonca rátajú s rušením malotriedok. Práve jediné dve rusínske školy sú malotriedky...

Brusel zdvihol prst smerom k Slovensku

Situáciu s naším národnostným školstvom si už niekoľko rokov všíma aj Výbor expertov pri Rade Európy, ktorý sleduje, ako dodržiavajú členské štáty EÚ Európsku chartu regionálnych alebo menšinových jazykov. Podľa tejto charty, ale aj podľa Ústavy SR a taktiež podľa slovenského „školského zákona“ (zákon o výchove a vzdelávaní) sa deťom patriacim k menšinám dáva okrem práva na osvojenie štátneho jazyka aj právo na výchovu a vzdelávanie v rodnom jazyku. Žiaľ, veľmi často počuť na Slovensku v rámci obhajoby kompetentných štátnych inštitúcií, že rusínski rodičia nemajú záujem o národnostné školstvo, preto údajne niet koho učiť. Na to dáva jednoznačnú odpoveď spomínaný Výbor expertov Rady Európy z Bruselu. Ten vo svojej poslednej správe odkázal slovenskej vláde, že ak podpísala záväzok umožniť vyučovanie v menšinových jazykoch, platí pre ňu aj záväzok, že ponuka musí predchádzať dopyt. Znamená to, že výučba musí byť organizovaná skôr, než sa rodičia alebo žiaci o ňu začnú zaujímať.

Zdroje:

Úrad vlády SR: *Správa o postavení a právach príslušníkov národnostných menšín za rok 2012*

Správa Výboru expertov Rady Európy

ZIRS: Rusíni na Slovensku – súčasné postavenie a historické kontexty vývinu

ANKETA:

ČO ROBÍTE PRE ROZVOJ A UDRŽANIE VÝUČBY RUSÍNSKEHO JAZYKA V ŠKOLÁCH NA VÝCHODE SLOVENSKA?

Ľuba Kráľová, konateľka Občianskeho združenia Kolíska – Kolysočka:

Povedala som si, že v tomto smere treba niečo robiť, a tak v januári som založila OZ Kolysočka – Kolíska a do týždňa od vzniku som pripravila projekt Večerná škola rusínskeho jazyka. Obvolala som riaditeľov škôl a podarilo sa to rozbehnúť na siedmich: v Snine, Pčolinom, vo Svidníku, v Šarišskom Štiavniku, v Kamienke a v Prešove a v Olšavici sa stretávame v priestoroch Obecného úradu.

Peniaze na projekt sme dostali len na hodiny od októbra do decembra 2013. Mal by to byť základ pre to, aby sa rusínske deti postupne aspoň oboznamovali s azbukou, so spisovným rusínskym jazykom a aby si potom vyberali tento jazyk aj v normálnom vyučovacom procese. V septembri najprv metodik vyškolil nás ako učiteľky, dal nám knižky a od októbra sme začali vyučovať. Je nás šesť, učíme jednu hodinu týždenne, celkove to vychádza na 10 hodín. Počty záujemcov sú rôzne, napríklad v Prešove je to len 6 ľudí, v Snine však učíme 18 až 19 ľudí, inde je ich okolo 15. Robím všetko preto, aby tieto kurzy mohli trvať až do júna, aby sa neskončili teraz po troch mesiacoch.

Vladimír Protivňák, predseda Rusínskej obrody na Slovensku:

V tomto roku robíme v rámci podpory poznania rusínskeho písma – azbuky – prílohu do učebnice vlastivedy pod názvom Poznaj azbuku, otvorí sa ti svet. Budú tam písmenká a texty v azbuke aj v latinke a budú tam aj rôzne poznatky o Rusínoch, o rusínskom kraji či pamätihodnostiach. My však spolupracujeme aj priamo s rusínskymi školami a so starostami obcí, kde sú tieto školy, aby sme vedeli, s čím im môžeme pomôcť. My síce financie nemáme, ale hľadáme riešenia. Napríklad do školy v Čabinách zatekalo, tak sme pomohli vybavovať na krajskom školskom úrade, aby sa spracoval projekt na výmenu potrubia. Podobne spolupracujeme so starostom v Bajerovciach, v Kalnej Roztoke. Teraz riešime problém, ktorý vznikol okolo malotriedok, pri ktorých hrozí, že budú zlikvidované. Iniciovali sme plán a ako Rusíni máme šancu, že sa tieto školy premenujú na rusínske, čím by sa na ne mohli vzťahovať mäkkšie podmienky a zároveň by sa na ne mohol dostávať vyšší príspevok.

Peter Štefaňák, predseda občianskeho združenia Molody.Rusyny:

Naša organizácia tým, že je zameraná na mladých, nerobí len tance a zábavy, ale má ako svoj cieľ aj osvetu. V tomto smere sa snažíme robiť aj vysvetľujúce prednášky určené nielen Rusínom, ale aj Slovákom. Vysvetľujeme, kto sú Rusíni, že majú svoj kodifikovaný jazyk a že je to rovnocenný národ so Slovákami, Čechmi a inými národmi. Na každej našej akcii robíme aj vzdelávaciu a osvetovú činnosť, aby sme nenútené

medzi ľudí dostávali aj takéto informácie. Okrem iných prednášok sa snažíme našich členov vzdelávať aj v oblasti rusínskeho jazyka a rusínskej histórie. Každý rok robíme tábor, kde máme lektora rusínčiny a mladých vedieme k tomu, aby sa oboznamovali s kodifikovaným rusínskym jazykom. Od nového roka rozbiehame kurzy rusínskeho jazyka aj v Bratislave – naši ľudia o to prejavili záujem, pričom každý si to bude platiť zo svojho.

Brusel: máte málo rusínskych škôl. A chýba vám rusínsky denník

Expertí Rady Európy chvália, že na slovenských súdoch i obecných rokovaníach možno hovoriť jazykom menšiny. Kritizujú však rusínske TV vysielanie.

Na Slovensku sa v rusínskom jazyku nevyučujú žiaci na žiadnej strednej, ani odbornej škole, len čiastočne na základných a materských. Do rusínčiny nie je u nás preložený ani jeden právny predpis. V rusínskom jazyku nemôžete podávať žiadosti štátnym úradom a nedá sa tu kúpiť ani jeden rusínsky denník, lebo taký nevychádza, hoci by mal. Toto všetko konštatujú experti Rady Európy, ktorí podrobne skúmali na Slovensku situáciu menšinových jazykov, medzi nimi aj rusínčiny. Výsledky monitoringu zverejnili nedávno v správe, ktorú má k dispozícii ministerstvo zahraničných vecí. Experti Rady Európy v dvoj- až trojročných cykloch monitorujú všetky krajiny, ktoré podpísali Európsku chartu regionálnych alebo menšinových jazykov a zaviazali sa, že ich vlády budú chrániť malé a vymierajúce jazyky. K takýmto povinnostiam sa zaviazalo aj Slovensko. Signatárom charty je už 12 rokov. Pozrime sa, ako medzinárodný tím expertov zhodnotil u nás stav rusínskeho jazyka, ktorý je síce medzi našimi menšinami tretí najrozšírenejší, ale ktorému podľa vývoja štatistík hrozí do 50 rokov úplný zánik.

Splnených bodov je menšina

Expertí pravidelne sledujú na Slovensku 23 kritických faktorov spojených s využívaním rusínskeho jazyka a pri nich komentujú, kam sa posunuli. Pri väčšine z nich – v 11 bodoch – konštatovali, že si ich Slovensko splnilo len čiastočne, osem bodov splnených nie je a štyri boli v poriadku. Experti napríklad vyjadrili spokojnosť so situáciou vo verejnoprávnom rozhlase, hoci aj v jeho prípade podotkli, že rusínske programy sa nevysielajú vo vhodných časoch, ale najviac upozornení zaznelo pri štátnej televízii. „Výbor expertov dôrazne vyzýva slovenské orgány, aby rozšírili vysielací čas a frekvenciu časových úsekov vymedzených pre rusínsky jazyk,“ píše sa v správe Rady Európy.

Za uspokojivé sa považuje napríklad to, že v súdnictve v trestných aj občianskych konaniach sa v regiónoch osídlených Rusínmi môže dovoliť viesť pojednávanie i písomná komunikácia v rusínskom jazyku alebo sa na to dá poskytnúť rusínsky tlmočník. Pre občana je to samozrejme bezplatné. Na zasadnutiach obecných zastupiteľstiev sa v príslušných regiónoch umožňujú rokovania v rusínčine. Štát taktiež umožňuje úrad-

níkom ovládajúcim rusínsky jazyk zamestnať sa v štátnych či verejných úradoch v tých regiónoch, kde sa rusínčina používa najčastejšie.

Aký má byť prah zastúpenia menšiny

Celkom inak je to v školstve, kde experti požadujú riešiť stredné a odborné rusínske školstvo. „Ponuka musí predchádzať dopyt, výučba musí byť organizovaná skôr, než sa na úrady obrátia rodičia alebo žiaci. Takáto ponuka musí byť kontinuálna a orgány musia aktívne informovať rodičov a žiakov o dostupnosti výučby,“ píše sa v správe expertov. Naopak, len čiastočne sa plní úloha vzdelávania rusínskych učiteľov a zaraďovanie výučby rusínskych dejín a kultúry do školských programov. Experti však vyčítajú, že Slovensko stále nevytvorilo kontrolný orgán na monitoring vývoja v menšinovom školstve, hoci to Rada Európy žiada už niekoľko rokov. Medzi najviac kritizované fakty zo strany expertov patrí 20-percentný a po novom aj nižší 15-percentný prah zastúpenia menšiny v obci na to, aby tam mohli existovať dvojazyčné tabule alebo aby sa tam mohlo v zdravotníckych a sociálnych zariadeniach hovoriť oficiálne po rusínsky. „Výbor expertov vyzýva slovenské úrady, aby umožnili tradičné názvy miest v rusínčine aj v tých obciach, kde osoby hovoriace po rusínsky netvoria 20 (po novom 15) percent obyvateľstva, ale predstavujú dostatočný počet,“ píše sa v správe. Podľa nej sa majú názvy uvádzať v menšinovom jazyku na dopravných tabuliach, na budovách verejnej správy, na železničných či autobusových staniciach.

Chýba rusínsky denník

Experti kladne prijali, že na Slovensku pôsobí štátny Audiovizuálny fond, ktorý má potenciál podporovať napríklad rusínske filmy či iné audiovizuálne menšinové umenie. Jedna z kritik sa však zviaza na mediálnu oblasť. „Výbor expertov bol informovaný o tom, že noviny sa vydávajú len každý druhý týždeň, že sa znižuje finančná podpora pre tlačené médiá a že financie na ne významne meškajú,“ uvádza sa v správe. Slovenské úrady by sa v tomto mali polepšiť. Okrem iného by mali „umožniť aj vydávanie aspoň jedného denníka v rusínskom jazyku“, uzatvára správa celkové hodnotenie o stave rusínčiny na Slovensku.

Zdroj:

Správa výboru expertov predložená výboru ministrov Rady Európy – Správa tretia o monitorovaní dodržiavania Európskej charty regionálnych alebo menšinových jazykov na Slovensku

www.mzv.sk

Rusíni v Srbsku: Úroveň ich národnostných práv patrí k najvyšším spomedzi všetkých Rusínov

Historická situácia Rusínov v Báčke

Rusínske osídlenie v Srbsku má svoje korene v polovici 18. storočia. Zo 14 severovýchodných žúp Uhorska, kam siahla vplyv gréckokatolíckej Mukačevskej eparchie, sa v tom čase začali po skupinách presídľovať Rusíni na územie dnešnej Vojvodiny. Mierili do oblasti medzi Dunajom a Tisou zvanej Báčka. Miestny pán Báčsko-bodročskej župy totiž podpísal dohodu o osídlení vyľudnenej dediny, ktorá bola v tom čase známa ako Veľký Kerestur. A tak v roku 1751 sem prišlo 200 gréckokatolíckych rodín. O 12 rokov neskôr prišlo ďalších 150 rodín do neďalekej obce Kocur. Do konca 18. storočia sa tak do Báčky presídlilo dvetisíc až 2 500 Rusínov. Od miestnych pánov dostali pôdu na obrábanie, čo sa pre nich stalo v cudzom prostredí dobrým základom na založenie gazdovstva. Rusínski presídlenci vtedy nazývali sami seba buď Rusínmi, Rusnakmi alebo Lemkami, Ukrajincami či inak, záviselo to od toho, akým jazykom rozprávalo panstvo v ich pôvodnom regióne.

Vzhľadom na to, že vo vojvodinskom kraji boli časté záplavy, ktoré im ničili dorobené polia, niektorí Rusíni zvažovali aj to, či sa nevrátiť, alebo či sa nepoobzerať, kam by sa dalo presídlieť ešte ďalej, len aby boli podmienky trochu znesiteľnejšie.

Podľa dohody sa mohli do vyššie uvedených dedín prisťahovať len gréckokatolíci. Len čo prišli, bola založená najprv vo Veľkom Keresture a potom v Kocure gréckokatolícka farnosť, keďže v Báčke v tom čase nebol ani jeden grécky katolík. Obe rusínske gréckokatolícke dediny sa tým začlenili do cirkevnej jurisdikcie kaločskej archiepiskopie, ktorá spadala pod mukačevského gréckokatolíckeho episkopa. Ten tam posielal kňazov a najnutnejšie cirkevné knihy alebo obradné predmety. Mukačevská eparchia tak mala veľký podiel na tom, že Rusíni v Báčke si udržali národnostnú a cirkevnú jednotu. Na jednej strane totiž eparchia dozerala, aby neprechádzali na pravosláv-

nu vieru, čo by znamenalo ich rýchlu asimiláciu s pravoslávnyimi Srbmi, a na druhej strane im pomáhala, aby vo svojom regióne mali svoje školy so svojím materinským jazykom. Pre nedostatok pôdy sa však Rusíni vysídľovali najmä do susedných dedín a do blízkeho Nového Sadu, neskôr aj do dedín ako Bačince, Petrovice, Staré Jankovce, Mikloševce. Tam všade vznikali ich kolónie, v ktorých si ako prvé zakladali svoje farnosti a školy.

Po roku 1848 sa Rusíni, ktorí dostali od vrchnosti pôdu, stali jej vlastníkami. Ale mnohí pôdu nemali alebo jej mali tak málo, že im nestačila na existenciu, preto sa opäť začali presídľovať, takže celé rodiny opúšťali región Báčky, ale aj Srijema a išli tam, kde sa dalo ľahšie získať pôdu.

Opúšťanie miest, kde žili Rusíni v kompaktných celkoch, spôsobovalo ich roztrúsenie medzi iných obyvateľov, čo viedlo k asimilácii a úbytku veľkej časti rusínskeho etnika. Rusíni boli v Báčke koncom 19. storočia pospolitostou, ktorá nemala plnohodnotnú spoločenskú štruktúru: nemali svoju aristokraciu, ani majetnejších ľudí, chýbala im buržoázia, ekonomicky silní kupci a remeselníci. V ich radoch sa nerozvinula ani vrstva inteligencie, ako lekári, lekárnici, inžinieri, právnici či advokáti. Mali len duchovných a učiteľov. Aj preto sa na čelo uvedomovacieho procesu Rusínov stavali duchovní ako najvzdelanejšia časť národa.

Súčasnosc: Negatívne trendy medzi Rusínmi

Vojvodinskí a sriemski Rusíni patria v Srbsku medzi uznanú národnosť a ich materinský rusínsky jazyk je jedným z desiatich chránených národnostných jazykov (popri štátnej srbčine), k čomu sa zaviazala vláda podľa Európskej charty regionálnych alebo menšinových jazykov. Rusínčina sa zaviedla ako úradný jazyk v roku 1974, počet Rusínov je tam podľa oficiálneho sčítania takmer 16-tisíc. Rusínska menšina v Srbsku však už dlhšiu dobu poukazuje na negatívny vývoj v počte a štruktúre svojho obyvateľstva. V najnovšom dokumente Národná stratégia Rusínov v Srbsku, ktorý je zároveň ich akčným plánom, veľmi rázne upozornili na niekoľko závažných trendov:

- počet obyvateľov rusínskej národnosti sa z roka na rok znižuje pre nízky počet novorodencov, pre vysídľovanie a asimilačný proces spôsobený odchodmi ľudí a vymieraním starých obyvateľov,
- zastavenie týchto procesov nie je reálne ani v dlhšom časovom horizonte, takže treba počítať s ešte väčším poklesom Rusínov v Srbsku,
- kvôli zhoršovaniu ekonomickej situácie v spoločnosti sa znižuje počet „zaškolených“ Rusínov, spomaľuje sa aj pribúdanie vysokovzdelaných Rusínov, navyše možno očakávať ďalšie zhoršovanie v nedostupnosti rusínskeho „zaškolenia“.

Právo na používanie materinského jazyka a písma

Na práva národnostných menšín v Srbsku, medzi nimi aj Rusínov, majú dosah medzinárodné dohody, Ústava Srbskej republiky a taktiež štatút Vojvodinského autonómneho kraja. Srbsko ratifikovalo už spomínanú Európsku chartu regionálnych

alebo menšinových jazykov a rusínsky jazyk patrí medzi uznané menšinové jazyky. Srbská ústava garantuje dodržiavanie práv národnostných menšín a rovnoprávne podmienky pri ich rozvoji, ako aj pri zachovávaní identity. Medzi garantované práva srbských Rusínov patrí aj právo na samosprávu v kultúrnej, vzdelávacej a informačnej oblasti, ale rovnako aj v služobnom využívaní svojho jazyka a písma. Menšiny majú tiež právo zvoliť si svoju „národnú radu“.

Štatút Národnej rady rusínskej národnostnej menšiny bol schválený 31. júla 2010. Ním sa riadi právo Rusínov na menšinovú samosprávu v oblasti kultúry, vzdelávania, informovania a služobného využívania rusínskeho jazyka a písma.

Podľa štatútu Vojvodiny platia rovnoprávne podmienky a práva pre všetky tamojšie národnosti: pre Srbov, Maďarov, Slovákov, Chorvátov, Čiernohorcov, Rumunov, Rómov, Rusínov, Macedóncov a ďalších. Mnohojazyčnosť, multikultúrnosť a multikonfesionálnosť sú všeobecne priznanou hodnotou. V zákone sa garantuje, že úroveň dosiahnutých ľudských a menšinových práv sa nesmie znižovať. Podľa štatútu majú menšiny právo na svoje zastúpenie v regionálnych orgánoch a organizáciách, a to úmerne zastúpeniu svojej národnosti medzi obyvateľmi. Vo verejnej a služobnej sfére sa používa srbský jazyk a cirilika, ďalej maďarčina, slovenčina, chorvátčina, rumunčina a rusínčina, ako aj príslušné písmo. Uzané menšiny, medzi nimi aj rusínska, majú právo vzdelávať sa vo svojom jazyku, čo ustanovuje a reguluje zákon o predškolskej výchove a vzdelávaní, zákon o základnej škole, zákon o strednej škole a zákon o vysokoškolskom vzdelávaní. Kompetencie národnostných samospráv v oblasti kultúry, vzdelávania, informovania a pracovného využívania jazyka aj písma sú dané zákonom o národných radách národnostných menšín. V ňom sa definuje postup rád vo voľbách, ich financovanie a ďalšie otázky.

Na súdnu prax má dosah zákon o služobnom využívaní jazyka a písma. Ten ustanovuje, že prvostupňové súdne pojednávania, pri ktorých sa riešia záležitosti občanov, sa vedú v srbskom jazyku, ale tieto pojednávania sa môžu viesť aj v jazykoch národnostných menšín.

V nariadeniach miest a obcí, kde žije rusínska národnostná menšina, sa garantuje aj to, že rusínsky jazyk sa môže používať v služobných a verejných záležitostiach. Týka sa to miest, respektíve okresov Kula, Verbaše, Báčska Topoľa, Nový Sad, Šid a Žabeľ.

Problémy predpisov v praxi

Rusíni v Srbsku si uvedomujú a pochvaľujú, že krajina má síce systém ochrany národnostných práv na vysokej úrovni, v praxi sú však pri uplatňovaní predpisov evidentné rôzne problémy a zádrhy, napríklad:

- protichodnosť niektorých predpisov, napríklad rozpor nastáva v zákone o služobnom využívaní jazyka a písma, ktorý má dosah aj na názvy týkajúce sa miest, ulíc či iných geografických lokalít, a to vo vzťahu k tradičným názvom.
- absentujúce reakcie ministerstva vnútra, súdnych a iných riadiacich orgánov vo výnimočných situáciách,

- nedostatok kádrov, ako príklad sa uvádza, že prvostupňové súdy nemajú vždy dostatočné podmienky na to, aby vyhovelí zákonu o využívaní národnostného jazyka. Stalo sa napríklad, že príslušný súd vo svojom rozhodnutí musel konštatovať, že nemá podmienky, aby viedol prvostupňové pojednávanie v rusínskom jazyku, pretože nemá sudcu, ktorý by hovoril po rusínsky. Takéto rozhodnutie potvrdil aj Najvyšší súd Srbska.
- zákon o služobnom využívaní jazyka neobsahuje mechanizmus ani sankcie v prípade, že lokálna samospráva nedodríža zákon, na čo poukázal aj ochranca práv občanov Srbska.

Rusínsky jazyk a jazykoveda

Srbskí Rusíni si cieľavedome budujú rusínsku národnostnú identitu už takmer sto rokov. Uzákonenie noriem ich jazyka siaha až do roku 1923. V tomto roku vyšla Gramatika báčsko-rusínskeho jazyka, ktorú napísal Gabriel Kostelník. Normy ich spisovného jazyka ďalej upravili: Mikola M. Kočiš v roku 1971 v diele Pravopis rusínskeho jazyka a v roku 1974 v diele Gramatika rusínskeho jazyka a o čosi neskôr v roku 2002 Ulijan Ramač v knihe Gramatika rusínskeho jazyka.

K tomu, aby sa rusínčina rozvinula ako trinásty slovanský jazyk, pomohli okrem spomenutých aj ďalší rusínski lingvisti v Srbsku, napríklad Gavriil Nad', Gelena Međešiová, Mihajlo Fejsa, ale aj viacerí spisovatelia. Zo základných diel, ktoré vyšli, pripomeňme napríklad dvojdielny Srbsko-rusínsky a jednodielny Rusínsko-srbský slovník, čím sa rusínčina stala dostupná širokej verejnosti. Taktiež Frazeologický slovník, Slovník lekárskej terminológie, Slovník ochrany životného prostredia rastlín a živočíchov, ako aj momentálne pripravované slovníky: Slovník rusínskeho jazyka od Julijana Ramača, Slovník počítačovej terminológie od Mihajla Fejsu, Pravopisný slovník rusínskeho jazyka od toho istého autora a taktiež Anglicko-rusínsky a Rusínsko-anglický slovník. Všetko to nasvedčuje, že srbskí Rusíni a ich jazykovedci sa mimoriadne starajú o svoj jazyk. Učitelia, ale aj ďalšia odborná či laická verejnosť má možnosť siahnuť po učebniciach o rusínskom jazyku, ktoré prispievajú k širokému pestovaniu materčiny v rámci národnostnej kultúry počas vzdelávania na základných školách, gymnáziách, ako aj pri výučbe rusinistiky. Pôsobenie spoločnosti v prospech rusínskeho jazyka, literatúry a kultúry, či už v otázkach výskumu jazyka, prípravy a vychádzania slovníkov, ako aj pri podpore významných rusínskych jazykovedcov, učiteľov, spisovateľov aj ostatných pracovníkov v kultúre, je evidentné a oproti iným krajinám výnimočné.

Vzdelávanie Rusínov

Oficiálne vzdelávanie v rámci rusínskej menšiny je ďalekosiahly proces. Od povinnej základnej školskej dochádzky cez financovanie školstva, starostlivosť o učebnice a ďalšie učebné pomôcky, zabezpečovanie zariadení a priestorov, cez motiváciu učiteľa a žiaka, až po metódy učiteľskej práce či vytyčovanie vzdelávacích štandardov. Samotná menšina nie je v Srbsku jediný subjekt, ktorý vstupuje do plánovania a rea-

lizovania zákonných a finančných regulatívov v rámci vzdelávacieho systému. Všetky normy, teda zákon aj nižšie predpisy, vytvárajú celostný systém, takže národnostná menšina si nemôže budovať sama svoje menšinové školstvo a tvoriť alebo riadiť svoje pravidlá nezávisle. Vo vzťahu k systému má skôr nepriamy vplyv, ten sa týka metód, organizácie vzdelávacej práce, jej kvality a povinností, ale je to aj vzťah s ďalšími inštitúciami vzdelávania, kultúry, informovania či financovania.

Vzdelávací proces menšinového školstva v Srbsku definuje väčšie množstvo zákonov. Hlavná legislatívna norma je zákon o základnom systéme vzdelávania a výchovy. Predškolská výchova je povinná rok pred nástupom do školy. Základné vzdelanie je povinné do 15 rokov veku, je osemročné, nevýberové, závislé od teritória s tým, že sa očakáva, že každý žiak skončí základnú školu.

Stredné vzdelanie má dva segmenty, všeobecné alebo odborné, ktoré je nepovinné a robí sa na výberovom základe. Výberové je aj vysokoškolské vzdelávanie. Každá zo spomínaných úrovní môže mať štátny alebo súkromný charakter.

Vyučovací proces v menšinovom, teda aj v rusínskom, jazyku prebieha podľa zákona pod podmienkou, že ho zastrešuje nejaké zariadenie, že má priestory, profesionálnych učiteľov a minimálne 15 žiakov v jednej triede. Za takýchto podmienok sú zabezpečené aj základné učebnice predmetov. Učebnice sú vo všetkých vyučovacích jazykoch. V prípade, že sa nevyučuje v rusínčine ako vo vyučovacom jazyku, existuje možnosť učiť sa ju ako výberový predmet.

Do predškolskej výchovy sú v Srbsku zaradené všetky deti. Konkrétne pre tie rusínske existujú najrôznejšie programy a možnosti výučby a komunikácie v rodnom jazyku. V súčasnosti sa robí organizovanou formou, ktorá sa zmenila po prvýkrát od roku 1902, a to tak, že sa už nediktuje teritoriálna príslušnosť, teda návšteva školy nezávisí od miesta bydliska. Rodičom i deťom to veľmi uľahčuje možnosti individuálne si voľiť lokalitu pre návštevu školy.

Vo Vojvodine zabezpečujú základné vzdelávanie v rusínskom jazyku tri základné školy, v Ruskom Keresture, Kocure a Ďurďove. Školy v Kocure aj Ďurďove nespĺňajú zákonné minimum – 15 žiakov – rovnakého veku na jednu triedu. Zariadenia však využili možnosť vyplývajúcu z predpisov, ktoré dovoľujú, že minister školstva môže výnimočne schváliť aj menší počet, než určuje zákon.

Na základnom stupni vzdelávania v rusínskom jazyku je 562 detí. Žiakom, ktorí sa učia v srbskom jazyku, sa poskytuje možnosť učiť sa aj rusínsky jazyk ako predmet s názvom Rusínsky jazyk a základy národnostnej kultúry. Je to jeden z možných 15 voliteľných predmetov zastúpených dvoma hodinami týždenne, ktorý je začlenený do štandardného školského vyučovania. Zaradili ho tam na podnet rodičov. Kvôli regulatívom však dochádza v praxi k takým paradoxom, že napríklad v meste Verbaše je viac detí rusínskej národnosti než v Kocure, no vo Verbaše nemajú riadne vyučovanie. Takisto v Novom Sade je viac rusínskych detí na základných školách, než ich je v Kocure a Ďurďove dovedna, no ani tam nemajú rusínsku školu. Celkove je vo Vojvodine 263 žiakov na rusínskych školách.

Výnimočné je rusínske gymnázium v Novom Sade, jediná rusínska stredná škola na svete. Učí sa na ňom 63 študentov. Vysoká škola v rusínskom jazyku je taktiež v Novom Sade, kde je sídlo Univerzity, pričom na jej Filozofickej fakulte pôsobí katedra rusínskeho jazyka a literatúry. Študuje na nej 34 mladých ľudí. Vysokoškolské štúdium rusínskeho jazyka pre rôzne úrovne vyučovania tam skončilo doteraz 37 učiteľov.

Ako zdôrazňujú samotní srbskí Rusíni, orientácii, rozvoju a transformácii jediného rusínskeho gymnázia, ako aj vôbec rusínskemu stredoškolskému systému sa u nich doteraz nevenovala patričná pozornosť zo strany rusínskej menšiny a jej organizácií. V odbornosti, učebnom smerovaní a organizácii sa škola nezávisle od normatívov zodpovedá za svoju prácu, rozvoj a perspektívu Národnej rade rusínskej menšiny. „Tá sa musí starať o rusínsku strednú školu ako o jednu z najdôležitejších otázok v úsilí stať sa elitnou školou,“ píše sa v národnej stratégii srbských Rusínov.

Na miestach, kde obyvateľstvo nemá rusínsku školu, existujú rôzne formy vyučovania rusínčiny, ktoré zabezpečujú aktivisti a občianske združenia. Objavujú sa aj požiadavky, aby si Národná rada v tomto smere vytýčila medzi svojimi cieľmi novú úlohu. Tá by mala prepojiť rusínske organizácie a inštitúcie jedným trvalým programom – všetkými prostriedkami podchytiť a podporovať rusínske školstvo na všetkých vzdelávacích úrovniach.

Čo dnes trápi Rusínov v Srbsku

Demografický problém srbských Rusínov je citeľný všade, kde žijú. Ich početnosť sa totiž čoraz viac znižuje. Pokles ich populácie trvá už niekoľko rokov. Dôsledkom je v poslednom období permanentné znižovanie počtu žiakov na všetkých úrovniach všetkých druhov vzdelávania.

Kľúčový prvok v organizovaní a v kvalite výučby sú učitelia. Všetci síce majú požadované vzdelanie, no základný problém rozvoja školstva v rusínskom jazyku je už dnes niečo iné – dosiahnuť výučbu s novou koncepciou a kvalitou, vniesť do vzdelávania a komunikácie nový spôsob a prístupy, no predovšetkým motivovať terajších učiteľov smerom k takýmto zmenám.

Vo všeobecnosti sú v dnešnej spoločnosti problémom hodnoty, pričom sa dáva najavo, že vzdelanie nie je to, čo by bolo na špičke očakávaní. Pre budúcnosť rusínskej menšiny má, okrem vzdelania v rusínčine, výnimočný význam vôbec vzdelanie mladej generácie. Ako sa uvádza aj v spomínanom dokumente, významu vysokého vzdelania, takého dôležitého pre život mladých Rusínov v budúcom multinacionálnom a globalizovanom prostredí, však samotní Rusíni nevenujú pozornosť. Ekonomická situácia navyše čoraz viac zužuje možnosti mnohých dedinských rodín poslať svoje deti do miest na vysoké školy. Možnosti finančnej pomoci najlepším žiakom a študentom sú ohraničené. V radoch rusínskej mládeže nie je toľko záujemcov, aby potom zo škôl vychádzal dostatočný počet rusínskych inžinierov pre rôzne odbory, ktorí by mohli perspektívne prispieť k rozvoju náro-

da alebo štátu. Ako konštatujú tamojší rusínski predstavitelia, hoci sa o týchto problémoch vie, organizované aktivity na ich riešenie v rusínskej menšine v tomto smere chýbajú.

Situácia s mediálnej oblasti

Prvá tlač sa v Báčke objavila koncom 19. storočia. Nebola miestna, ale nosila sa sem z iných regiónov. Ľudia ju prinášali najprv do Ruského Kerestura a do Kocura. Boli to noviny tak v karpatorusínskom, ako aj v iných jazykoch. Najviac sa však čítali budapeštianske noviny Nediľa písané v karpatorusínčine, na ktorých príprave sa podieľali aj intelektuáli z Báčky a zo Sriemu.

Prvé číslo miestnych rusínskych novín, ktoré mali názov 'Ruské noviny', vyšlo 4. decembra 1924 a boriac sa s rôznymi úskaliaми vychádzalo do 6. apríla 1941, keď zanikli so začiatkom vojny.

Povojnová história médií sa začala odvíjať od roku 1945, keď tlačový vydavateľský dom nazvaný 'Ruské slovo' začal vydávať rovnomenný týždenník. Neskôr začal vychádzať na vidieku aj časopis 'Zagradka' (založený v roku 1947), časopis o literatúre, kultúre a umení 'Švetlosť' (1952), mládežnícky časopis 'Mak' (1972) a celkom nedávno, už v 90. rokoch, vznikla informačná agentúra Ruthenpres, ktorá začala vydávať aj internetové médium. Okrem nich vychádza aj časopis 'Studia Ruthenica' (1989) a náboženský časopis 'Dzvoni' (1994).

Rozhlasovo-televízna spoločnosť vo Vojvodine vysiela prostredníctvom rusínskej redakcie v rádiu rusínsky program už od roku 1949 a prostredníctvom rusínskej redakcie v televízii od roku 1975. Popritom existujú aj lokálne rusínske masmédiá, a to rozhlasové v okresoch Kula, Verbaše, Žabeľ, Šid a Báčska Topoľa, printové v Kule a televízne vo Verbaše, ako aj lokálne internetové rádio v Ruskom Keresture.

Pokiaľ ide o zamestnanosť v spomínaných médiách, početnosť pracovníkov je neporovnateľná so žiadnou inou krajinou. V 'Ruskom slove' je 29 zamestnancov, v rusínskej redakcii rádia v Novom Sade pätnásť a v rusínskej redakcii vo vojvodinskej televízii robia štrnásť pracovníci. Vysokoškolské vzdelanie spomedzi nich má v 'Ruskom slove' 22 ľudí, v rusínskej redakcii rádia desať a televízie dvanásť. Počet zamestnancov v týchto redakciách sa však postupne znižuje a zhoršuje sa aj ich kvalitatívna štruktúra. Mnohí z nich nemajú odbornú novinársku prípravu, čo do veľkej miery znižuje kvalitu a rozmanitosť výsledkov žurnalistickej práce.

Situácia v kultúrnej oblasti

Podľa názoru srbských Rusínov sú ich aktivity v kultúre síce široké, ale nedostatočné. „Ak vezmeme do úvahy, aký široký je záber kultúry, od ochrany národného dedičstva, cez knižnično-informačné aktivity, literatúru, hudbu, vizuálne a úžitkové umenie, architektúru, divadlo a scénické umenie, kinematografiu a audiovizuálnu tvorbu, až po umeleckú fotografiu, digitálne a multimediálne diela, je jasné, že naša dnešná rusínska kultúra ich zachytáva iba čiastočne a aj to len niektoré oblasti kultúry,“ píše

sa v národnej stratégii. Hoci sa niektoré sféry vyznačujú až hyperprodukciou, inde sú nedotknuté celé oblasti.

Rusínska kultúrna politika sa podľa srbských Rusínov formuje ako kompromis medzi krátkodobými ambíciami lokálnych aktivistov na jednej strane a na druhej strane kultúrnymi, no nevýraznými a od politiky neskutočne silne závislými organizáciami Rusínov. Mozaika rusínskych kultúrnych inštitúcií sa stále iba buduje. Tento proces ovplyvňujú aj politické tlaky, navyše je podľa miestnych Rusínov plný pseudoodbornosti a amaterizmu namiesto toho, aby bol založený na profesionalite, čo bráni vzniku trvalo hodnotnej rusínskej kultúry. V praxi podľa nich chýba rozhodnutie, aby sa za hlavné subjekty rusínskej kultúry určili a rozvíjali inštitút kultúry, národné divadlo, dom kultúry v Ruskom Keresture, noviny 'Ruské slovo', Vydavateľstvo 'Ruské slovo', obe rusínske redakcie rádia a televízie a možno i ďalšie inštitúcie, ktoré by sa mali založiť. Napríklad galéria, múzejná zbierka, národná knižnica či archív, a tie by sa mali postupne rozvíjať.

Zo súčasných rusínskych kultúrnych aktivít dnes patria medzi najvýznamnejšie tieto podujatia:

- Festival rusínskej kultúry Červená ruža
- Festival nových rusínskych ľudových piesní Ružová záhradka
- Dramatický memoriál Petra Rizniča Ďaďu
- Kultúrna prehliadka Kostelnikova jeseň
- Festival pôvodnej tvorby Rusínov 'Kocurská žatva'
- Festival pôvodných piesní 'Aby sa nezabudlo'
- Horský festival Karpaty
- Festival ľudových orchestrov 'Melódie rusínskeho dvora'
- Rusínsky festival malých scénických foriem
- Dni Mikolu M. Kočiša.

Široká mozaika rusínskych kultúrnych podujatí vôbec nenaznačuje, v akej celkovej situácii je rusínska kultúra, ktorá naráža na konflikt medzi amatérskymi prehliadkami a profesionálnymi akciami. Základom by podľa miestnych Rusínov mohlo byť východisko – určiť počet profesionálnych telies, ako aj podujatí s výnimočným dosahom, a ich množstvo limitovať. Takto by sa definovali reálne kultúrne potreby rusínskej menšiny, čo by umožnilo vyriešiť čoraz väčší rozpor medzi potrebami a možnosťami. Taktiež sú do veľkej miery zanedbané výskum, ochrana a uchovávanie kultúrneho dedičstva Rusínov. Jednotlivé výsledky, ktoré sa dosiahli v Ďurďove a Kocure, sú skôr výsledkami práce entuziastov, než výsledkom patričného úsilia rusínskej menšiny a jej organizácií pri zveľaďovaní kultúrneho dedičstva. Napríklad knižnice a čítárne vyvíjajú činnosť na lokálnej úrovni, prípadne v rámci škôl, starajú sa o knižničné fondy či aktivity medzi žiakmi a v istej miere aj medzi obyvateľmi, no funkciu národnej knižnice nespĺňa ani jedna z nich.

Rusínsky literárny život prešiel cestu od samouvedomenia v prvej polovici 20. storočia cez obdobie bohatej štátnej podpory v 70., 80. a 90. rokoch minulého storočia až po značný útlm v posledných dvoch desaťročiach. Približovanie k štandardu dnes ide pomalšie, než by si miestni Rusíni predstavovali. Klasická rusínska literatúra má tri postavy: Gabriela Kostelníka, Mihajla Kovača a Ďuru Papgargaja. Okrem nich sú však známe mená asi osemdesiatich ďalších rusínskych spisovateľov, ktorí vytvorili literatúru ako najsilnejšiu tvorivú základňu jazykovej, kultúrnej a národnej identity.

Korpus rusínskej literatúry tvorí okolo 400 pôvodne vydaných literárnych diel v podobe knížiek, ktoré boli napísané v jazyku Rusínov z Báčky, Srijemu a Slavónie. Rusínska literatúra má svoju históriu, ktorej vyučovaním sa zaoberá univerzitná slavistická disciplína.

V rámci rusínskej hudby v Srbsku sa prezentuje tvorba tak starých, ako aj novovzniknutých diel, či už ľudových alebo estrádnych žánrov. Spevácke vystúpenia a produkcia majú medzi tamojšími Rusínmi dlhú tradíciu. Čoraz vyšší počet mladých umelcov a nárast ich diel naznačujú, že Rusíni majú k umeniu blízky vzťah.

Pokiaľ ide o scénické umenie, srbskí Rusíni sú už desaťročia aktívni v dramatickej tvorbe a v tancoch, ktoré pre nich predstavujú spôsob, ako pestovať folklórne aj iné tradície. Dramatický memoriál Petra Rizniča Ďađu aj Festival mono- a duodrámy dokazujú, aké blízke je Rusínom dramatické umenie. Vznik poloprofesionálneho Rusínskeho národného divadla vytvorilo podmienky na profesionálnu činnosť aj v dramatickej sfére, pričom tá už má patričné výsledky. Možnosti audiovizuálnej tvorby, umeleckej fotografie a multimédií sa nevyužívajú. Skromné diela v posledných rokoch však dávajú najavo, že možnosti v tejto oblasti kultúry sú oveľa väčšie.

Medzinárodné kultúrne a ďalšie vzťahy s krajanmi v iných štátoch existujú, ale bez zreteľného cieľa a jasne definovaných úloh. Navyše, nositelia týchto väzieb sú najčastejšie jednotlivci a osobní priatelia. A tak naši «kultúrne manažéri» k nám privádzajú tých istých Rusínov raz ako predstaviteľov rusínskej menšiny, druhý raz ako predstaviteľov Ukrajincov, čiže chýba deliaca čiara – tak u nás, ako aj medzi krajanmi – kto je v skutočnosti kto. Srbskí Rusíni si uvedomujú, že medzi nimi vo Vojvodine sú aj takí aj takí. Amatérske súbory navyše rady cestujú ku krajanom do zahraničia, a preto pristanú na takúto situáciu, často jej ani nepripisujú význam, aký má v praxi. Akčný plán však zdôrazňuje, že do tejto oblasti je nevyhnutné čo najskôr vniesť poriadok.

Rusíni v Srbsku dnes majú štandardizovaný jazyk, vzdelávaciu líniu od materských škôl po univerzitu. Majú históriu, ktorú píše pôvodní rusínski historici, a nie náhodní autori štátotvorných národov. Majú literatúru aj dejiny literatúry publikované v príslušnej miere, majú vlastnú vedeckú tvorbu.

Rusinistika dneška, vrátane učiteľského zboru, študentov a katedry, má za sebou 30 rokov činnosti, vďaka čomu sa ona samotná stala aj univerzitnou slavistickou disciplínou. V Novom Sade je najsilnejšie rusinistické centrum vedeckej a výskumnej práce a rovnako aj v oblasti knižného fondu. Ako sa zdôrazňuje v národnej stratégii, tento komplex predstavuje mimoriadnu silu. „Je to najsilnejší základ národnej a kultúrnej

identity Rusínov v Srbsku i vo svete, hoci si to nie vždy uvedomujeme. Treba si túto identitu pestovať. Najdôležitejšia je však sila profesionálnych inštitúcií a tvorivých ľudí, ktorí sú autoritou nielen pre nás Rusínov v úzkom okruhu, ale aj v širšom okolí.“

Zdroje:

Národná stratégia Rusínov v Srbsku

Alexander Duleba – Rusíni: Rub a líce transformácie

Úrad vlády SR: Správa o postavení a právach príslušníkov národnostných menšín za rok 2012

www.wikipedia.sk

Mediálne aktivity projektu ČemERICA II

Projekt ČemERICA II, ktorý sa realizoval v novembri a decembri 2013, využíval na mediálnu propagáciu aktuálne trendy marketingovej komunikácie. Tie nám s prehľadom umožnili osloviť nielen našu primárnu cieľovú skupinu, ktorú tvorili prevažne príslušníci rusínskej menšiny na Slovensku, ale aj majoritné obyvateľstvo.

Hlavný leitmotív sme vyberali z viacerých návrhov na prvom spoločnom brainstormingu, kde sa popritom paralelne prerozdělili úlohy a zodpovednosti súvisiace s projektom.

Väčšina účastníkov spomínaného brainstormingu jednoznačne zahlasovala za návrh „deti bez úst“, ktorý jednoznačne odkazoval na poslanstvo potreby používať rusínsky jazyk predstavujúci základný element prežitia kultúry Rusínov.

Autentickú fotografiu, ktorú sme neskôr graficky prispôbili našim predstavám, nám spolu s bohatým archívom fotografií poskytol známy rusínsky zberateľ a etnológ Ivan Čižmár zo Svidníka, za čo mu touto cestou veľmi ďakujeme.

Samotnú kampaň sme odštartovali začiatkom novembra 2013 formou teasingu s jednoznačným cieľom vyvolať záujem o predkladanú tému, čo sa nám napokon aj s prehľadom podarilo. Po dvoch týždňoch sme kampaň odhalili, takže domínujúci slogan Zaniká jazyk – Zaniká národ zmysluplne dopĺňal určujúci kreatívny návrh.

V kampani sme okrem billboardov (veľkoplošných plagátov) rozmiestnených prevažne po východnom Slovensku využívali podobné motívy aj na internete vo forme hravých reklamných bannerov. Okrem vizuálov sme na najrôznejších slovenských internetových portáloch uverejňovali tematické PR články, ktoré na vysokej profesionálnej úrovni pravidelne pripravovala novinárka Táňa Rundesová.

Od spustenia kampane sme zriadili aj doteraz fungujúci podporný microsite cermerica.rusyn.sk obsahujúci rozličné podstránky týkajúce sa života Rusínov. Najpodstatnejšiu časť na ňom doteraz predstavuje anketa o používaní rusínskeho jazyka na Slovensku. Prostredníctvom anketového prieskumu sme odhaľovali a pred verejnosťou zviditeľňovali bariéry, prečo majú najmä mladí ľudia predsudky používať svoj kodifikovaný materinský jazyk.

Začiatkom decembra 2013 sme význam projektu ešte podporili silnou rozhlasovou kampaňou a taktiež podnetnou diskusnou reláciou odvysielanou v internetovom rádiu Rusyn FM.

Veríme, že nosné posolstvo projektu ČemERICA II spočívajúce v bezprostrednom používaní rusínskeho jazyka, bez ktorého naša kultúra jednoducho nemôže prežiť, primerane zarezonovalo vo vedomí väčšiny Rusínov.



